

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE
FİLLERİN ANLAM AÇISINDAN ÇEŞİTLENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Sebine ABİD

Ankara-2006

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE
FİLLERİN ANLAM AÇISINDAN ÇEŞİTLENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Sebine ABİD

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Ankara-2006

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE
FİİLLERİN ANLAM AÇISINDAN ÇEŞİTLENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
GENEL KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1
FİİLLERİN KARŞILAŞTIRILMASI	
Aparmak	12
Aktarmak	14
Atışmak.....	16
Aldırmak.....	17
Azmak.....	19
Bastırmak.....	20
Çabalamak	23
Çatmak.....	24
Danmak.....	27
Danlamak.....	28
Danışmak	29
Dayanmak.....	30
Değınmek	33
Dernek	34
Dıkmek	35
Düşmek.....	37
Gevşemek	41
Gözlemek.....	43
Gücenmek.....	45
Güdmek	46
İşlemek	48
İtmek.....	50
Kayırmak	52
Kayıtmak	53

Kaytarmak	55
Kışkırtmak	56
Koşmak	57
Kurtarmak	59
Okşamak	61
Ötmek	64
Saklamak	66
Salmak	68
Sallamak	71
Tapmak	72
Tartmak	74
Tartışmak	76
Tiksinmek	78
Uğramak	79
Ulamak	80
Ulaşmak	82
Üzmek	83
Yapmak	85
Yortmak	88
Yozmak	89
SONUÇ	91
TEZİN ÖZETİ	95
ABSTRACT	97
KAYNAKLAR	99

GENEL KISALTMALAR

Az. T	Azerbaycan Türkçesi
arg	argo
Batı T.	Batı Türkçesi
bkz	bakınız
c	cild
Çağ	Çağatay
d	dizin
den	durum ekiyle kullanılan fiil
D.L.T	Divanü-Lügat-it-Türk
esk	eskimiş
E.T.Y	Eski Türk Yazıtları
-e	durum ekiyle kullanılan fiil
Fars	Farsca
hlk	halk ağzında
köhn	köhnemiş
Kam.T	Kamus- Türki
K.B	Kudatgu-Bilig
-le	ile edatıyla kullanılan fiil
m	metin
mec	mecaz
Moğ	Moğolca
nsz	nesne almayan fiil
N.F	Nehcül-Feradis
Osm	Osmanlıca
Ram	G.Ramsted
Räs	Räsänen
s	sayfa
T.T	Türkiye Türkçesi
Tar.S	Tarama Sözlüğü

Tuv	Tuvaca
Uyg.	Uygurca
vb	ve benzerleri

YER ADI KISALTMALARI

Ada-Adana	Krş-Kırşehir
Af-Afyon	Kr-Kars
Ağ-Ağrı	Kü-Kütahya
Alt-Altay	Ks-Kastamonu
Ama-Amasya	Nğ-Niğde
Ank-Ankara	Ky-Kayseri
Ant-Antalya	Or-Ordu
Ar-Ardahan	Mr-Mersin
Art-Artvin	Mğ-Muğla
Ay-Aydın	Mn-Manisa
Az-Azerbaycan	Isp-Isparta
Bo-Bolu	Sv-Sivas
Br-Bor	Sm-Samsun
Brd-Burdur	Rz-Rize
Brs	Bursa
Çkr-Çankırı	To-Tokat
Çnk-Çanakkale	Tr-Trabzon
Düz-düzce	T-Türkiye
Dz-Denizli	Uş-Uşak
Ezc-Erzincan	Yz-Yozgat
Ezm-Erzurum	Uyg-Uygur
Ger-Gerede	Vn-Van
Gr-Giresun	Zn-Zonguldak
Iğ	Iğdır
İç-İçel	İz-İzmir
Krk	Kırklareli

ÖNSÖZ

Toplumlar arasındaki yazılı veya sözlü her türlü iletişim dilin kapsamı içinde bir anlaşma aracıdır. Bu genel özellik içinde dilin asıl önemi, iletişimi sağlamasının yanı sıra insanlar arasında ortak duygu, düşünce, hayal ve tavır birliği kurmasıdır.

Diğer bir söyleyişle dil, insanları birey olmaktan daha yukarı basamaklara yükselterek, onlara millet olma vasfı kazandırır; milletin oluşumunu, devamlılığını temin eder. Dil, milleti oluşturan bireyleri her yönüyle birbirlerine bağlayan en güçlü unsurlardan biridir. Dilin bu özelliğini Türk dilinin kolları arasında görmek mümkündür. Bu genel ilkeye rağmen çeşitli nedenlerle aynı dili konuşan toplumlar arasında farklılıkların oluşması kaçınılmazdır. Bu nedenler siyasi olabileceği gibi kültürel ve sosyal etkiler halinde de görülebilir.

Dilin millet hayatındaki rolü bilinen bir gerçektir. Milletleri bölmek, parçalamak, yok etmek isteyenler de tam tersine birleştirmek isteyenler de öncelikle dile başvurur ve dilden hareket ederler.

Bir dil kendi doğal yasalarına göre, durmadan değişir, yenilenir. Bu değişiklik ve yenilenme, toplumun bireyleri arasında anlaşma aracı olarak kalacak ölçüde bir değişikliktir. Toplum içinde zamanla görülen değişikliklerin dil değişim ve yenileşmesindeki etkisi büyüktür.

Dil biçimlenmesi ve işlenmesi toplumdan topluma değişen ve her toplumun özelliklerine uygun birer kalıba giren sosyal bir varlık, sosyal bir kurumdur. Bir dil toplum içinde o toplumun bütün kişilerinin ortaklaşa katkıları ile öyle bir biçim almıştır ki, onu ancak o toplumdaki insanlar kolaylıkla anlayabilir ve kullanabilirler. O toplum dışında kalanların dili kavramaları dilin yapı ve işleyişini özel olarak öğrenmelerine bağlıdır.

Demek oluyor ki, birbirinden ayrı toplumlar halinde yaşayan insan toplulukları kendi duygu ve düşünce sistemlerine bağlı olarak ayrı ayrı diller yaratmışlardır. Her ne kadar, dil bütün insanlar için evrensel bir varlık ise de, onu konuşan ve yazan toplumlarda çeşitli sebeplerle değişik biçimlerde kendini göstermiştir. Bazı dillerde birbirine yakın kavramları anlatan pek çok kelime bulunduğu halde, bazı dillerde böyle bir çeşitliliğin olmaması o dilin sosyal özelliklerine bağlıdır.

Kısaca değindiğimiz bu özellikler, ele aldığımız Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Bu çalışmada birbirine birçok bakımdan yakın olan ve aynı kaynaktan beslenen iki dildeki fiiller ele alınmıştır. Bu yüksek lisans tezi tek kaynaktan ortaya çıkan zamanla bazı siyasi, tarihi, coğrafi sebeplerden dolayı aralarında farklılıklar oluşan Batı Türkçesinin iki büyük kolu olan Türkiye Türkçe'si ile Azerbaycan Türkçesi'ndeki fiillerin anlam çeşitliliği bakımından karşılaştırılmasıdır.

Bu çalışmanın amacı yalnız iki Türkçe arasındaki fiillerin anlamlarını kıyaslamak değil, bu fiillerin her iki Türkçedeki yapısı, kökü, ses özellikleri ağızlardaki anlamı, kullanışı da örneklerle işlenmiş, ağırlık fiiller arasındaki anlam çeşitliliğine verilmiştir. Bu iki Türkçe arasında farklılıklar en çok kelimelerin anlamlarında görülür.

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki farkların ilk belirtileri Eski Anadolu Türkçesi devresinde başlamış, ses, yapı ve anlam bakımından ayrılıklar giderek derinleşmiştir.

Batı Türkçesinin bu iki kolu arasındaki farklar esas itibariyle ağız farkları yani telaffuz ayrılıkları, ses ayrılıkları anlam ayrılıklarıdır. Şekil ayrılıkları ise azdır. Muhakkak ki uzun süre birbirinden ayrı kalan, başka dillerden etkilenen bu iki Türkçe arasında farklar hem konuşma dilinde, hem yazı dilinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu farklılıklar esas itibariyle konuşma dilinde kalmış, ayrılıklar Azerbaycan sahasında eskiden beri yazı diline

fazla intikal etmemiştir.

Her iki Türkçede de biçim bakımından aynı olan anlamca değişmiş bir fiil taşıdığı kavramlardan az ya da çok uzaklaşmış, onunla uzak yakın ilgisi bulunan, ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmiştir.

Genel olarak anlam değişimleri uzun bir süre içinde meydana gelir. Bir toplumun yaşayışında, yapısında kısa bir süre içinde ortaya çıkan değişimler, yapılan müdahaleler ve devrimlerle hızlanır. Bu bakımdan değişme süreleri sosyal ve siyasi gelişmelere bağlıdır.

Dilin öz kelimelerine yüklenen anlamlar yabancı kaynaklı sözlerin dile girmesiyle de alâkalıdır. Bu da anlamlardaki gelişmeyi hızlandıran bir başka unsurdur.

Bir kelimenin anlamının değişmesi uzun bir süre içinde olduğu için eski anlamı dilde hemen kaybolmaz, ortak dilde unutulmuş, kaybolmuş olsa bile, birtakım kanunların etkisiyle dilin lehçe ve ağızlarında uzun bir süre yaşar, örnekler söz konusu anlamı korur. Hele atasözlerine ve deyimlere geçmiş anlamlar hiçbir zaman silinmez.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin ve Azerbaycan Türkçesinin sözlükleri ayrı ayrı ele alınarak fiillerin anlamları karşılaştırılmıştır. Ayrıca her iki Türkçedeki fiillerin yapısı, kökeni, anlamı, ağızlardaki kullanışı hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar ayrıntılı olarak giriş bölümünde işlenmiştir.

Her ne kadar kaynak yönünden bazı eksikliklerle karşılaştıysam da, her iki Türkçede ortak kullanılan fiillerin anlamını çeşitlendiren sebepleri bulmaya gayret ettim. Bu çeşitlenmenin tarihi mi, siyasi mi, yoksa coğrafi sebeplerle bağlantılı mı olduğunu ortaya çıkarmaya çalıştım. Böylece her iki dildeki bu farklılığı belirleyerek eksiklikleri, diller arasındaki iletişimsizlikten kaynaklanan durumu gösterdim.

Bir başka amacım bu tür karşılaştırmalar yapıp, bu iki kardeş dili birbirine yaklaştırmak, aralarındaki anlam çeşitliliğini göstermek bu iki dilin söz hazinelerinin

karşılıklı alışverişini sağlamaktır.

Bu çalışmada değerli katkılarını esirgemeyen Hocam Hamza ZÜLFİKAR'a yardımlarından dolayı teşekkürümü sunarım.

GİRİŞ

Diller başlangıçta ortak bir kaynağa dayanmakta ise de, zaman içinde, özellikle coğrafi sahalara dağılmanın meydana geldiği dönemlerde birtakım lehçelere ayrılıp yeni özellikler kazanmaktadır.

Türk dili bu tür dillerden biridir. Bilginlerin ortaya attıkları değişik görüşlere göre, Türk dilinin kaynağı Orta Asya'dır. Kimine göre de Altay havalisidir. Türk dili buralardan doğmuş, batıya, güneye, kuzeye yayılmıştır. Bilginler bu tarihi olaya dayanarak, Türk dilinin çok değişik öbekler oluşturduğunu, bunun da sonradan göç edilen yerlerle bağlantılı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Büyüklü, küçüklü birimler oluşturan bu öbeklerin bazıları Çuvaş, Yakut, Kırgız örneklerinde olduğu gibi ayrı bir dil niteliği kazanmış gibidir. Bugün yeryüzünde kırkın üzerinde Türk dili öbeği vardır.

Halbuki Türkçe ilk ortaya çıktığı vakit bugünkü gibi dağınık, çeşitli lehçe ve ağızlara bölünmüş değildi, Orta Asya'da sınırlı bir bölgedeydi. Türklerin bu alanın dışına taşmasından itibaren Türk dilinde bazı farklılıklar baş gösterdi. Zamanla ortaya çıkan farklılıkların birçok sosyal ve kültürel etkeni vardır. Alfabe değişikliği, bağımsızlık bu etkenlerden biridir.

XI.yüz yıl ve sonrası Orta Asya Türkleri için devamlı bir göç devridir. Bir kısım Türk kolları orada kalırken, bir kısım Türk boyları da kuzeye, batıya göç etmişlerdir. Bir kol Kafkaslarda yerleşmiş; bir kol güneye inmiş; bir başka kol ise Anadolu'ya girmiştir. Böylece çeşitli tarihlerde büyük kitleler halinde göç eden Türk boyları İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Anadolu ve Rumeliye yayılmışlardır. Bu geniş coğrafi yayılış, o zamana kadar, Orta Asya'da tek bir yazı dili halinde devam eden Türk dilinde bazı

farklılaşmalara sebebiyet vermiş ve Türkçe birtakım dallanmalara uğramıştır. Ancak her kol bir yazı dili kurma imkânı bulamamış, bu yüzden bazı grup dilleri sadece konuşma dili olarak kalmıştır. Bazı sahalarda ise meydana getirilen yazı dilleri gelişme imkânı bularak günümüze kadar gelen bir yazı dili olarak devam etmiştir. Gelişme imkânı bulan Türk dilinin kolları da taşıdıkları özellikler bakımından birbirinin aynısı olmamış; ses ve şekil bakımından farklılaşmıştır. Türk yazı dili XIII. yüz yılın başından itibaren iki ayrı yazı dili haline gelmiştir. Anadolu'da ortaya çıkan bu ikinci yazı dilinin oluşumu birtakım siyasi ve coğrafi sebeplere bağlanır. Orta Asya'dan batıya doğru başlayan büyük göçler neticesinde Anadolu'ya daha sonra Azerbaycan'a ve diğer Türk ülkelerine ulaşan Oğuz Türkleri buraya yerleşmiş ve yerli halkla kaynaşmışlar. Oğuzcanın bu dillerin oluşumunda çok büyük etkisi olmuş ve Batı Türkçesi (Oğuz Türkçesi) denilen Türkçe meydana gelmiştir. Türklerin Müslüman olması, Türk dilinin tarihi gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır.

XIX. yüz yılda Azerbaycan ve Türkmenista'nın Rus boyunduruğuna girmesi, Balkanların Osmanlının elinden çıkması ve nihayet Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla Batı Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagauz Türkçesi olmak üzere dört ana kola ayrılmıştır

Türk dilinin bu kolları birer yazı dili olarak eser vermiş olmalarına rağmen, farklı istikametlere yönelmek durumunda kalmışlardır. Bu farklılıkta Rusya isitilası yanında, alfabe değişiklikleri ile Türkçenin bu kolları az çok birbirinden ayrılmıştır. Bu ayrılımda Rusça'nın etkisi rol oynamıştır.

XX. yüz yılın başlarına kadar genel olarak tek bir yazı dili ve tek bir alfabe kullanan Türkler, bu yüz yılın başlarında çeşitli siyasi sebeplerle birbirinden ayrılmış ve konuştukları lehçelerin her birine 'dil' denilmiş, bu kollar arasındaki farklılıklar zamanla daha da artırmış her biri için ayrı bir alfabe uydurulmuştur. Telâffuzdaki farklılıklar esas

alınarak bu parçalanmada aynı dilin ağızları, ayrı ayrı birer yazı dili hâline getirilmek istenmiştir.

Aynı kökten çıkan bu lehçelerin, ayrı ayrı birer dil durumuna getirilmek istenmesi, her türlü zorlamaya rağmen Türk dilinin temelindeki sağlamlık sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Eski Sovyetler Birliği'nin esareti altında yaşayan 150 milyondan fazla Türk insanı, bütün maddi manevi baskılara rağmen dillerini unutmamış, kendi şive ve lehçelerinde eserler vermeye devam etmişlerdir.

Ağızların yazı diline dönüştürülmesine, bu maksada yönelik olarak farklılaşmaya gidilmesine, ayrı ayrı alfabeler icat edilmesine rağmen bu lehçeler bugün bile aynı dil sayılabilecek kadar birbirine yakındır. Bu kadar geniş bir sahaya yayılmış olan Türk dili, her türlü siyasi ve coğrafi, ayrılığa rağmen parça parça da olsa, temelde özelliğini korumuş ve günümüze kadar gelişerek gelebilmişlerdir. Değişik coğrafyalarda ve değişik yönetimlerde yaşayan topluluklar farklı alfabelerle yazı yazmalarına rağmen, özellikle Batı Türkçesi veya Oğuz Grubu Lehçeleri diye adlandırdığımız bu yazı dillerinde farklar o kadar da büyük değildir. Bütün olumsuz gayretlere rağmen, Batı Türkçesi içinde yer alan lehçeleri kullanan insanların birbirlerini anlamaları uzun bir zaman gerektirmez. Fakat aradaki zaman ve mekân farklarından kaynaklanan bazı değişik kullanımlar da yok değildir. Ancak bu durum genel eğilimi etkileyecek seviyede değildir.¹

Bu genel değerlendirmeden sonra Batı Türkçesinin iki büyük ve tarihi kolu olan ve her bakımdan birbirine çok benzeyen Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki ses ve şekil bakımından meydana gelen farklılıklar anlamlarda da kendini göstermiştir. Anlamlardaki farklılaşmanın bu iki dil arasındaki iletişimsizlikten ileri gelmiş olması, yaşanan tarihi süreçle de yakından ilgisidir. Konu aslında bu iki lehçe arasındaki

---

¹ Emine Gürsoy Naskali, *Yeni Türkiye*, 1997, Mayıs, Haziran 15, s.202.

ses, şekil ve anlam farklılığı içinde olup geniş bir araştırma alanıdır. Bu bakımdan ben çalışmamda danışmanımın yönlendirmesine bağlı olarak fiillerin bir bölümünü seçtim ve aralarındaki anlam farklılıklarını tesbite çalıştım. Bu farklılaşmanın çeşitli sebepleri arasında iletişimsizliği ilk etkenlerden biri sayıyoruz. Başka dillerin etkisi altında kalınması, bir başka etkidir. Bir fiilin Türkiye Türkçesindeki anlam çeşitliliğini Azerbaycan Türkçesinde görmememiz veya Azerbaycan Türkçesindeki anlam çeşitliliğine Türkiye Türkçesinde rastlamayışımız bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Bir yandan anlam bakımından tarihi dönemlere bağlı kalarak anlamda çeşitlilik görülürken bir başka yandan tercüme yoluyla bazan da anlam genişlemesiyle iki lehçe arasında farklılıklar doğmuştur.

Bu çalışmayı ortaya koyarken konuyu 100 fiille sınırlandırdım. Fiilleri seçerken alfabetik sırayı gözettim, öte yandan aralarında anlam farkı çok olan örneklerle ağırlık verdim. Kök ve yapı bakımından Türkçe olan fiilleri seçtim. Aralarında Moğolca kökenli olanlar da vardır. Biri Farsça (*danışten*) diğeri Tuvaca (*kayırmak*) fiillerini de bunlara ekledim. Esasen fiillerin büyük bir bölümü Türkçe kökenlidir. Sözlüklerden ve çeşitli metinlerden seçtiğim fiilleri ayrı ayrı fişledim, anlamlarını tespit ettim, aynı fiilin iki lehçeye ait olan anlamlarını ve örneklerini yan yana getirerek aradaki anlam farklarını çıkardım. Bunların yapısını, kökenini, ağızlardaki kullanımını işleyerek anlamlarını karşılaştırdım. Ağızlara kadar inmemin bir amacı vardı. O da her iki lehçe arasındaki ağızlarda kalan ortaklığı tespit etmektir. Araştırmalarım sırasında fiillerin kökenine de inmek gerekmiştir.

E.V. Sevortyan'ın '*Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*' adlı eseri ile Rusya Bilimler Akademisinde yayınlanan '*Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*' adlı sözlükler kullandığım kaynakların başlıcalarıdır. Bu fiillerin kökeniyle ilgili bilgileri

Rusça'dan Türkçeye çevirerek değerlendirdim.

Burada şu noktayı da belirtmeden geçmiyelim. *Azerbaycan sözlük*'ünde madde başlarında fiillerin çekim ekleriyle kullandığı gösterilmemiş, Türk Dil Kurumunun '*Türkçe Sözlük*'ünde ise bu fiillerin karşısında çekim ekleri verilmiştir. Bu bilgi çalışmamın sağlıklı yürütülmesine imkân sağlamıştır.

Bugüne kadar Türk dillerindeki fiiller üzerinde makaleler kitaplar yayımlanmış,² birçok yeni bilgilere ulaşılmıştır. Ancak anlamlardaki farklılık ve bunların sebepleri üzerinde yeterince durulmamıştır.

Anlatımda kolaylık sağlamak amacı ile Türkiye Türkçesinin TT. Azerbaycan Türkçesi AzT.kısaltmasını kullandım.

Hem Türkiye Türkçesinde hem Azerbaycan Türkçesinde fiiller varlığın hareketini, eylemini ifade eden sözcüklerdir. Her iki Türkçede de fiillerin çoğu Türk kökenlidir. Yabancı kökenli fiillere az rastlanmaktadır. Bununla birlikte G.Ramsted, M.Rasanen, N.Poppe, W.Radloff gibi dilciler bazı fiillerin Moğolcadan gelme olduğu kanısındadırlar: Onlara göre *bastırmak* Moğ'dan *basu*'dan (atmak, ezmek); *dikmek* Moğ. *çike*<*tike* (doğru, düz, duruş hakkında); *gevşemek* Moğ. *kev* (çiğnemek); *koşmak* Moğ. *xoli*, *xolbo* (karıştırmak, birleştirmek); *ötmek* Moğ. *öçi*<*öti* (demek, konuşmak, haber, bilgi vermek); *salmak* Moğ. *salaji*'den (ezik, sarkık); *üzmek* Moğ. *uru/urax* (koparmak, sökmek, yırtmak); *danışmak* Fars. *danişten* (bilmek); *kayırmak* Tuv. *hayırğa*'dan gelme olduğunu gösteriyorlar.

Aparmak, *atışmak*, *aldırmak*, *azmak*, *aktarmak*, *çapalamak*, *çatmak*, *dayanmak*, *danmak*, *danlamak*, *dermek*, *değınmek*, *itmek*, *işlemek*, *kışkırtmak*, *gütmek*, *kayıtmak*,

---

² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller*, Ankara 1991.

G.Bağirov, *Azerbaycan Dilinde Fiillerin Leksik-Semantik İnşafı*, Bakü 1971.

kaytarmak, kurtarmak, okşamak, saklamak, sallamak, tapmak, tartmak, tartışmak, tiksirmek, uğramak, ulamak, ulaşmak gibi fiillerin kökü ise Türkçedir.

Hem Türkiye Türkçesinin, hem Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde ve ağızlarında ortak kullanılan, fakat farklı anlam ifade eden fiiler sayısı bu 100 içinde 36'dır. Söz konusu 36 fiil şunlardır:

Atışmak, aldırmaq, azmaq, aktarmak, bastırmaq, çapalamak, çatmaq, danışmaq, dayanmaq, değinmek, dikmek, düşmek, itmek, işlemek, kışkırtmaq, gevşemek, güdmek, gözlemek, gücenmek, kayırmak, koşmaq, kurtarmak, okşamak, ötmek, saklamak, salmaq, sallamak, tapmaq, tartmaq, tartışmaq, tiksirmek, uğramak, ulamak, ulaşmaq, üzmek, yapmak.

Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ses bakımından kısmen farklılık gösteren fiiller ise şunlardır:

T.T.	Az.T.
d/t değişimi: <i>dikmek</i>	<i>tikmek</i>
ę/y değişimi: <i>değinmek</i>	<i>deyinmek</i>
e/ö değişimi: <i>gevşemek</i>	<i>gövşemek</i>
k/x(h) değişimi: <i>aktarmak</i>	<i>axtarmak.</i>
k/x(h) değişimi: <i>okşamak</i>	<i>oxşamak</i>
k/x(h)değişimi: <i>saklamak</i>	<i>saxlamak</i>
k/q değişimi: <i>kayırmak</i>	<i>qayırmak</i>
k/q değişimi: <i>kayıtmak</i>	<i>qayıtmak</i>
k/q değişimi: <i>kaytarmak</i>	<i>qaytarmak</i>
k/q değişimi: <i>kışkırtmak</i>	<i>qışqırtmak</i>
k/q değişimi: <i>koşmak</i>	<i>qoşmak</i>

k/q değişimi: <i>kurtarmak</i>	<i>qurtarmak</i>
t/d değişimi: <i>bastırmak</i>	<i>basdırmak</i>
t/d değişimi: <i>gütmek</i>	<i>güdmek</i>
t/d değişimi: <i>tartmak</i>	<i>dartmak</i>
t/d değişimi: <i>tartışmak</i>	<i>dartışmak</i>
t/d değişimi: <i>tiksinmek</i>	<i>dikisinmek</i>

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında ses bakımından bir farklılık göstermeyen fiiller bu listeye dahil edilmemiştir. Görüldüğü gibi bu 100 fiil arasında ses özellikleri bakımından farklılık gösteren 17 fiildir.

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında bazı ses ayrılıkları olmasına rağmen Şekil bakımından bu fiiller aynıdır. Farklılık asıl bu fiillerin anlamını karşılaştırırken ortaya çıkmaktadır.

Fiiller arasındaki anlam farklılığının dayandığı sebepler arasında başta iletişimsiziliği gösterebiliriz. Bunun yanısıra coğrafî konum ve mekân farklılığı da bir etkidir. Farklı kültürlerin etkisinde kalınmayı da bu sebepler arasına katabiliriz. Belirtmek gerekir ki aynı dil grubu ve lehçesi içinde değişik boylar bulunabilir. Nitekim Anadolu'ya yapılan göçler Azerbaycan'ın etnik yapısı bu farklılaşmanın bir diğer sebebidir. Bunlara bağlı olarak iki dil grubu arasında ortaya çıkan ses ve yapı değişikliği yukarıda örneklerini verdiğimiz fiillerde görülebilmektedir. Anlam genişlemeleri ve anlam daralmaları ya da gruplar arasında oluşan anlam ayrılıkları bu iki lehçeyi az da olsa birbirinden uzaklaştırmıştır. Bu iki lehçe arasındaki farklılaşma bazen de vurgularda ve tonlamalarda kendini gösterir.

Anlam farklılaşması bazı örneklerde derindir. Bugün Azerbaycan Türkçesinde ‘ bir nesneyi yere dikmek toprağa yerleştirmek, saklamak’ anlamına gelen *bastırmak* fiili Türkiye Türkçesinde bu anlamıyla kullanılmamaktadır. Anadolu ağızlarında bile rastlanmayan bu anlam Eski Yazılı Anıtlarda da bulunmamaktadır. Bu ilgi çekici durum söz konusu fiilin zamanla geliştiği veya başka dillerden etkilendiği düşüncesini doğurmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde ‘bir cismi dik olarak durdurmak, yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek anlamıyla kullanılmayan Türkiye Türkçesindeki *dikmek* fiilinin kök anlamıyla ‘doğru, düz duruş hakkında’ bağlantısı vardır. *Kâş. Divan*’ında bu anlam ‘dik durmak’ fiiliyle gösterilir. Azerbaycan Türkçesinde bu anlamı ifade eden fiil ‘dik durmak’tır.

Şekil bakımından aynı olan bir başka fiil *kaytarmak*’tır. Az.T’de bu fiil kök anlamı ‘geri döndürmek, dönmek’ anlamlarına gelir.

Kâş.Divanın’da bu fiil ‘yöneltisinde döndermek, çevirmek’ anlamıyla geçmektedir. T.T’de ise bu anlam unutulmuş yalnızca yukarıda belirtilen bu anlam halk ağzında(İz, Brs, Tr, Kr, Ama) kalmıştır.³

Her iki Türkçede de anlam farkı gösteren bir diğer fiil *okşamak*’ tır. Kök anlamı olan ‘benzemek’ bugün Azerbaycan Türkçesin’de korunmakta ve kullanılmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesin’de bu fiil eskiden ‘benzemek’ anlamında kullanılıyordu. Bugün ise yazı dilinde bu anlam bulunmamaktadır. Fiilin bu kök biçimde bu anlamını Uygurcada bulabiliyoruz.(Uyg. *oqşa, oyşa-ähneln*; T.T.W 50.)

D. Korkut’ta *okşamak* ‘sevmek, gönül vermek’ anlamıyla geçmektedir. *Yirmi dört*

---

³ *Derleme Sözlüğü*, VIII c, s. 2708.

*boyun ohşayan Deli Tundar yetdi.*⁴ Kâş.Divanı'nda ise *okşamak* 'şakalaşmak, oynaşmak, benzemek'.⁵

Bugün Türkiye Türkçesinin yazı dilinde bu anlam kaybolmuş ise de, Anadolu ağızlarında ise bu anlam Mardin yöresinde korunmamaktadır.⁶

Türkiye Türkçesinde bu fiilin anlamı daralmış bir tek 'sıvazlamak' anlamı kullanılmaktadır.

üzmek fiili Eski Türkçede 'kırmak, kesmek' anlamında görülmektedir. Fiilin kök anlamı da E.V.Sevortyan'ın etimoloji sözlüğünde de 'kırmak, ezmek' olarak geçmektedir.⁷

Tonyukuk Güney 13; Uyg. belgelerinden Altun Yarukta 12/18; (Örn. *Yinçge eriklig üzgeli uçuz (ince iken kırması kolay), Ünümin ıdı üzmetin kıkıra bartım. Sesimi hiç kesmeden bağırarak yürüdüm. Kâş. Divanın'*da 'ip ve benzeri şeyleri kesme' anlamıyla geçmektedir. *Ol yıp üzdi. O ipi kesdi.*

Eski Anadolu Türkçesinde *kırmak* (Örn.İşkname1739); *kesmek* (Salatınnames.98); koparmak (D.Korkut, M.Ergin, s.275-6) anlamıyla yaygın olan *üzmek*, Türk lehçelerde de türevleriyle birlikte geniş bir kullanım alanına sahiptir.⁸

Azerbaycan Türkçesin'de bugün yaygın olarak kullanılan *üzmek* fiil 'koparmak, kesmek' anlamlarıyla kullanılmaktadır. Bu Azerbaycan Türkçesinde fiil kök anlamını korurken Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ilgi çekici bir anlam değişmesine uğramıştır. T.S'de her ne kadar ilk anlam olarak 'bir şeyi gerip çekerek gevşetmek' gösterilmişse de, daha çok yaygın olan anlam 'üzüntü, keder vermek'tir.

Konu ile ilgili örnekleri artırabiliriz. Dizin bölümünde yüz fiil iki lehçede karşılıklı

⁴ Mühârem Ergin, *Dede Korkut Kitabı metin-sözlük*, Ankara 1964 s.199.

⁵ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it Türk* dizini, Anklara 1991, s. 428.

⁶ *Derleme Sözlüğü*, IX c, s. 3273.

⁷ E.V.Sevortyan, *Etimoloğiceski Slovar Türskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.622.

⁸ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 1971, s.144.

olarak ele alınmıştır.

Hemen belirtelim ki, İki Türkçe arasında yazı dilinde görülen farklılık Türkiye Halk Ağzı ile Azerbaycan yazı dili arasında o kadar da derin değildir. Anlamca ortaklık bu iki noktada daha fazladır. Bu durum filier arasında daha belirgindir. Özellikle Doğu Anadolu Ağzıları Azerbaycan yazı diline çok daha yakındır. Azerbaycan Türkçesinin özellikleri ve tesiri Kars'tan başlayarak Samsun-Sivas İskenderun çizgisine bazan da Orta Anadolu'nun içlerine kadar hissedilir. Azeri ve Türkiye sahaları arasındaki temas ve birleşme noktaları Anadolu'nun ortalarına kadardır. Bu durumun tarihi boyutunu Kadı Burhaneddin'in Divanında görebilmekteyiz.

Türkiye Halk ağzıyla Azerbaycan yazı dilinin anlamca ve yapıca ortaklığına aşağıdaki örnekleri gösterilebilir:

Aparmak, danmak, danlamak, dermek, kayıtmak, kaytarmak, yozmak, yortmak.

Bu fiilerden *aparmak* (Uş, Isp, Brs, İğ, Es, Çr, Rz vb.), *danmak* (Ky, Dz, Ks, To, Gr, Ank), *danlamak* (Dy, Çr, Mr,); *dermek* (Ist, Ky, İç, Mğ vb.) *yortmak* (Ky, Ng, İç); AZ.T'nin yazı diliyle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Yozmak (Tk, Isp, Brd, Zn); *kaytarmak* (Kü, Isp, Brd, Mn, İç, Kn) fiilleri ise Azerbaycan Türkçesi'nin yazı dilinden farklı anlamlarla kullanılmaktadır.

Bütün bu bilgilere dayanarak Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki birtakım farkların mevcut olduğunu saklayamayız.

Farklılıkları doğuran sebeplerden bazılarına yukarıda değindik. Anadolu ağzıları ile Azerbaycan yazı dilinin gösterdiği ortaklıklar belirtilmeye değer bir husustur.

Bütün bu farklılıklara rağmen yaptığımız incelemeden şöyle bir sonuca çıkarılabilir:

Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, sadece ayrı siyasi idarelerde, ayrı sosyal çevrelerde ve ayrı kültür merkezlerindeki gelişmelere bağlı olarak iki yazı dili halinde ortaya çıkmıştır. 100 fiili esas alarak yaptığım bu araştırmada gördüğüm ses, Şekil ve anlam farklılığındaki sınırlılık beni bu kanıya sevk etmiştir.

FİLLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

APARMAK

T.T. aparmak (-i) *hlk.* 1. Almaq, alıp götürmək;

2. *argo.* Gizlice almak, alıp kaçmaq, çalmak; *Sözü geçen para ehemiyetsiz bir şeydi ve müdür müavini, onu çok ustalıkla aparmıştı.*¹ (-H.Taner)

Az.T. aparmaq 1. Bir şeyi əlinə götürərək yaxud dalına yükləyərək bir yerdən başqa yerə köçürmək, Gətirmək. *Uşağı qucağında aparmaq. Yüki dalında aparmaq.*

//Daşımaq, nəql etmək. *Qatar çoxlu yük apardı. Qarışqa dən aparır.*

2. Birinin hərəkətini yönəltmək, yol göstərmək, Özü bərabər yeriməsinə kömək etmək, yaxud getməyə məcbur etmək, Özü ilə bərabər gətirmək. *Qocanın qolundan tutub apardı.*

3. Özü ilə bərabər götürüb getmək. *Kötüyü çay apardı.*

4. Oğurlamaq, qaçırmaq, alıb qaçmaq. *Oğrular inəyi töylədən apardılar.*

5. *məc.* Udmaq, qazanmaq, qalib gəlmək (oyunda, məhkəmədə) *Məhkəmədə işi hansı tərəf apardı? - Kim oxusa aparıbdır.* (M.Cəlal)

6. *məc.* Yox etmək, silib təmizləmək, çıxarmaq. *Paltarın ləkəsini benzində aparmaq olar.*

7. *məc.* Məhv etmək, yox etmək, xarab etmək, dağıtmaq. *Əkinləri don apardı.*

8. Sərf edilməsinə işlənməsinə, səbəb olmaq. *Bu iş beş gün vaxtını apardı.*

9. *məc.* Qoparmaq, yemək, kəsmək, xarab etmək. Sürtüb aparmaq. *Barmağının başını maşının çarxı apardı.*

10. Həyata keçirmək, yeritmək. Mübarizə aparmaq; Təbliğat aparmaq.

---

¹ *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s.107.

11.İdarə etmək, başda durmaq, rəhbərlik etmək. *Əsgərləri yürüşə aparmaq.*

12.*məc.*Bihuş etmək, məst etmək, yuxulatmaq. *Musiqinin sesi məni apardı.*

13.Aparıb çıxarmaq, gətirib çıxarmaq, yöneltmək. *Bu yol haraya aparır?*

//*məc.*Sürükləmək, səbəb olmaq, gətirib çıxarmaq. *Fəlakətə aparmaq.*

14.Bir sıra isimlərə qoşularaq mürəkkəb fe'l və mühtəlif ifadələr düzəldilir:² *Yuxu aparmaq, fikir aparmaq,qan aparmaq;*

Yapı: **aparmak** E.T.Y; K.B; D.L.T; N.F bulunmamaktadır. T.S'de aparmak (1, c, s.177); Kam.T.آپارمق

Anlam: T.T'de *aparmak* fiili bütün anlamlarıyla halk ağzında kullanılmaktadır. Ancak Az.T'de bu fiil gösterilen anlamlarıyla hem yazı dilinde hem halk ağzında kullanılmaktadır.

Köken Bilgisi: *Aparmak* fiili teşekkülü itibari ile *alıp-bar* fiilinin fonetik değişikliğe uğraması sonucunda *alıpbar-,(a)lıpber-, apar-* şekline girerek meydana gelmiştir. Bu *alıp-bar* fiilinden diğer Türk dillerinde *apar-* fiilinin değişik şekilleri meydana gelmiştir. Uyg. *appar-*, Kazak, Karakalpak dillerinde kullanılan *alıpbar-, appar-, alıp kel-* fiilerinin birleşmesinden ise *akel-* fiili meydana gelmiştir. Araştırmalar gösteriyor ki, *apar-* fiili eski Türk dillerinin hepsi için işlek bir fiil olmamış,sonradan birleşme yoluyla teşekkül etmiştir. Eski Yazılı Abidelerde *apar-* fiiline rastlanmamaktadır.Bunun yerine yakın anlam ifade eden *ilet-* fiili kullanılmıştır.³ (OrhonYazıtlarında, diğer yazılı abidelerde)

² *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1964, s.112.

³ G. Bağirov, *Azerbaycan Dlinde Fe'llerin Leksik-Semantik İnşafı*, Bakü 971, s.66.

AKTARMAK

T.T.aktarmak (-i,-den,-e) 1.Bir yerden veya bir kaptan bir kaba geçirmek, nakletmek, devretmek;

2.Alt üst etmek, karıştırmak

3.Toprağı altı üstüne gelecek şekilde bellemek, sürmek

4.Çatı kiremitlerini yeniden düzene koymak,kırık olanları yenilemek; *Mehmet Ağa'nın evi akmış onu aktarmak için dama çıktım.* (M.A.Ersoy, Safahat)

5.Bir kitaptan veya bir metinden bir bölüm almak

6.Ulaştırmak,bildirmek

7.Bir eseri bir dilden başka bir dile uygulamak.⁴

Az.T.axtarmaq 1.Gizli yaxud gizlədilmiş və ya itmiş bir şeyi tapmağa,üzə çıxarmağa çalışmaq,//Görməyə tapmağa çalışmaq; *Axtaran tapar.* (Ata.Sözləri) *Hərəkəs öz yerini axtarır,tapır və əyləşirdi.*(S.Rəhimov)

2.Əldə etməyə çalışmaq. //arzu etmək, bir şeyin olmasına, əmələ gəlməsinə, baş verməsinə çalışmaq.

3.Yoxlamaq, araşdırmaq, müayinə etmək. *Ciblərini axtarmaq.*

4.Ummaq, gözləmək. *Onda nə ədəb axtarırsan?*

5.*məc.*Həddindən artıq fikir vermək.⁵

Böyük şeylərə fikir vermir, ama xırda şeyləri axtarır

Yapı: K.B; E.T.Y; bulunmamaktadır. Aktarmak, ahtarmak, ağdarmak (Tar.S. I c, s.76)

⁴ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2000, I c, s.80.

⁵ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1964, I c, s. 150-151.

N.F. اٰختارمٰق (I m,192-2); D.L.T. اٰختردى(I c, 219-12); Kam T.اقتارمق;

Anlam: Az.T'deki gizli yada saklanmış, yahut kaybolmuş bir şeyi bulmağa, ortaya çıkarmağa çalışmak, elde etmeye çalışmak anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Aktarmak* fiilinin eski şekli *V.V.Radlov'unda sözlük*'ünde kaydedildiği gibi bugün hala da Altay ve Hakas,Tuvaların kullandığı *andar (antar)* 'aramak, altını üstüne getirmek' şeklindedir. Bugün Türkçede kullanılan *aktar ağdar*'dan ortaya çıkmıştır.

-tar, dar' da ettirgen çatı ekidir. Bu ek fiile teşvik edici, sevk edici anlam katmaktadır.⁶

Türevleri: T T. aktarma, aktarmacılık, aktarmasız, aktarmalı.

Az. T. axtarılan, axtarıлмаq, axtariş, axtarişmaq, axtarişci, axtarma, axtartmaq.

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: 1.Bir şeyi alt üst etmek, karıştırmak, savurmak, boşaltmak, devretmek, çevirmek (Af, Isp, Brd, Dz, Ay, Çnk, Kü, Es, Zn,Sm, Gr, Mr, Gaz, Yz, Ky, Nğ, Kn, İç, Ant.)

2.Tarlayı sürerek toprağı kabartmak (Bar, Zn.)

3.İletmek, göndermek (Isp.)

---

⁶ E.V.Sevortyan , *Etimoloğičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.78

ATIŞMAK

TT. atışmak (*nsz,-le*) 1.Ağız kavgası etmek

2. (*nsz,-e*) Kendisine dargın olan bir kimseye barışıklmış gibi söz söylemek; *Nafile atışma ben seninle barışmam.*

3.(Saz şairleri) Belli bir ayak üzerine karşılıklı deyiş söylemek.⁷

Az.T. atışmaq 1.Garşı-garşıya durub, bir-birinə güllə atmaq. *Adamlar həmişə qorxurdular ki, bu saat qoçular atışacaq ve arada yoldan keçən təqsirsiz adamlara güllə deyəcəkdir.*(Sarabski)

2.Atışda, nişancılıqda yarışmaq.

3.*məc.(dan)* Bir-birinə ağır sözlər demək, söyüşmək, dalaşmaq. *Onlar bir-biri ilə bərk atışdılar.*⁸

Yapı: K.B; E. T.Y.; N.F; bulunmamaktadır. Rad. Söz.var; atışmak (Tar.S.I c, s. 275); D.L.T. **أشدى**; (I c,s.180-11); Kam.T. **أشدى**

Anlam: Az T'deki karşı karşıya durarak birbirine ateş etmek,atışta yarışmak anlamları

T T 'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Türkçe asıllı bir fiildir. *Atmak*'tan *at-ı-ş-mak* (*atışmak*) 'karşılıklı olarak birbirine *atmak*' eylemini özneler arasında birbirine karşı sürdürmek. *At* köküne getirilen *ı-ş* eki eylemin karşılıklı olarak sürmesini sağlar. Atışmak fiilinin bir de 'atmakta birbirine yardım etmek' anlamı ve 'atmakta birbiriyle yarışma' anlamı da vardır.

⁷ *Türkçe Sözlük*,1988, I c, s.102-103.

⁸ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1964, I c, s.141

Karşılıklı atışdılar derken bundan; Birbiriyle çekiştirler anlamı da çıkar.⁹

Türkçede yarışmak, karışmak, barışmak, sarışmak, duruşmak, vuruşmak iş/üş/uş eklerini alan eylemlerde iki öznenin birbiri karşısında olma durumu vardır. 9

Türevleri:T.T. atış, atışma. **Az.T.** atış, atışma.

Ek Bilgi: Türkiye halk Ağzında: Saz şairlerinin birbirine şaka yollu karşılıklarda bulunmak (Çkr, Ar.)

ALDIRMAK

T.T. aldirmek 1.Almak işini yaptırmak.

2.Getirtmek:*Bizi yanına aldir.* (R.H.Karay)

3.Vücuttan herhangi bir parçayı veya organı sağlık sebebiyle operasyonla çıkartmak. *Bademcik aldirmak, Çocuk aldirmak;*

4.Önem vermek,değer vermek. (Bu fiil, bu anlamı ile ancak olumsuz soru veya şart biçimlerinde kullanılır)

5.Elindekini başkasına kaptırmak, kaybetmek.

Aldirdım gül yüzlü yari elimden

Divane gönlümü anlar mı kıldı

Aşık Halil 17 y.y.

6.Sığdırmak. *Bunca eşyayı bu küçücük eve nasıl aldirdınız?*

Aldirmamak, önemsememek, takmamak.¹⁰

Az.T.aldirmaq *icb.* 1.Almağa məcbur etmək, almasına səbəb olmaq. *Bu kitabı ona mən aldirdım.*

⁹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.48.

¹⁰ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2000, I c, s. 90.

2. Başqasının vasitəsilə almaq, almağa məcbur etmək. *Bir adam olsaydı, bazardan göyərti aldırardıq.* (Çəmənzəminli)

3.Çəkdirmək.(Səlim) *tə'lim zamanı Kərimlə birlikdə aldırdığı qoşaşəkli də qoydu.*(S.Rəhimov)

4.Üzdən kəsdirmək, götürmək¹¹ (qayçı,ve s.ilə)

Yapı:N.F.الدورُوم (1m.325-4); K.B; D.L.T; E.T.Y; E.V.Sevortyan bulunmamaktadır. Tar.S.aldırmak,aldurmak; (1c.s.99); Kam.T.الديرمق

Anlam: T.T'deki vücuttan herhangi bir parçayı veya organı sağlıq sebebiyle, operasyonla çıxartmaq anlamı Az T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Aldırmak* fiili *al* (mak) filinden türemiştir. Türkçe asıllı bir fiildir.*al (el)* 'ele geçirmek, tutmaq, yakalamak' *Al* fiiline *-dır* eki eklenerek 'almak işini yaptırmak' anlamı ortaya çıkmıştır.¹²

Türevləri: T T. aldırılmazlıq, aldırılış, aldırılışsız, aldırma, aldirtmək.

Az T. aldırma, aldirmamaq.

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: 1.Yüklü hayvanın bir yanı hafif,bir yanı ağır gelmek (Brd, Af, Marmaris, Mğ.)

2.Hamlatmaq, yormaq (Uğurlu, Ermenek, Kon.)

3.İki parçayı birbirine uyğun hale getirmək, alıştırmək (Afşin, Mr.)

4.Bir türkü veya şarkıyı kendi kendine söylemək, tutturmaq (Düz, Bo.)

5.Kendini beğenmək, kibirlenmək (Ger, Bol.)

¹¹ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1964, I c, s.88.

¹² İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.21

AZMAK

T.T.azmak -ar, (nsz) 1.Taşkınlıktan ileri gitmek, yoldan çıkmak.

2.(çocuk için) Çok yaramazlık yapmak, yaramazlığı artmak.

3.(yara için) Durumu fenalaşmak, iltihaplanmak. *Bazılarının bronşiti, bazılarının romatizması azmış.* (A.Haşim)

4.(çamaşır için) Morarıp temizlenmeyecek bir hale gelmek. *Çamaşır azmış.*

5.(deniz, ırmak, vb.için) Kabarmak, taşmak.

6.(hava için)daha kötüleşmek.

7.(hayvan için) Kontrol edilemez hale gelmek. İki ayrı ırktan doğmak.¹³

Katır atla eşekten azmış bir hayvandır.

Az.T. azmaq 1.Yolu itirmək,istişaməti itirmək. *Meşədə azmaq; Atlılar yolu azdılar-Axı necə oldu ki, belə sağlam ve qüvvətli adam olduğunuz halda, birdən azdınız ve evinizin yerini itirdiniz?* (C.Cabbarlı);

2. məc. Doğru yoldan çıxmaq,yanılmaq. *Sən azma sədaqət yolunu ,sevgili qardaş!* (C.Cabbarlı)

3.məc.Coşmaq, qudurmaq, həddini aşmaq.¹⁴

Her iki Türk dilinde ses bakımından hiçbir farklılık görülmeyen azmak fiilinde anlamca şu farklılıklar görülmektedir:

Yapı: K.B.(I m, azdı, 6632); E.T.Y. azdım; Be, a 2, (3,71); N.F.أزماغايسيز(I m,169-1); D.L.T.ازماق(I c, 173-10); azmak (Tar,S.1963, Ic, s.351); Kam.T.أزمق

Anlam: Azmak fiilinin ilk anlamı 'kaybolmak, yolunu kaybetmek'tir. Anlamı

¹³ Örnekleriyle *Türkçe Sözlük*, 2000, I c, s.210.

¹⁴ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, Bakü 1964, I c,s.65

genişleyerek 'doğru yoldan çıkmak, aklını çelmek, kendini kaybetmek, coşmak' anlamları ortaya çıkmıştır. Az.T'deki yolu kaybetmek, gideceği yeri kaybetmek anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Türkçe asıllı bir fiildir. Fiilin kökü *Az*'dir. *Az* 'aşırılık, yanılma, sapma, suç işleme gibi durumları içeren kök' dan *azmak* 'aşırı gitmek, suç işlemek,yoldan sapmak,yanılmak' fiili ortaya çıkmıştır.¹⁵

Türevleri: T.T. azma; Az.T. azma.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında:

- 1.Toprak tavını kaybetmek(Mud, Bo.)
- 2.Ekşimek,tadı bozulmak(Art.)
- 3.Oyun eğlence amacıyla boğuşmak (Şav, Art.)
- 4.Yolunu kaybetmek, şaşırarak, kaybolmak(Mr, Hat, Yz, Krş, Ky, İğ, Kr.

BASTIRMAK

- T.T.bastırmak** (-i,-e)1. Basmak işini yaptırmak.
- 2.(-i) Zararlı bir olayı önlemek. *İsyanı bastırmak, Yangını bastırmak*
  - 3.(-i)Üstünlüğünü göstermek.*Kurnazlıkta arkadaşlarını bastırdı.*
  - 4.Bir kumaşın kenarını kıvrırıp dikmek
  - 5.(-i) Gidermek..*Bir lokma ekmek yiyip açlığını bastırdı.*
  - 6.(Cevap için) Hemen yetiştirmek.*Cevabı bastırdı.*

---

¹⁵ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.60.

7.(-i) Ansızın birinin yanına gitmək.Ama bir evi tek başına çeviren,o evin düzenindən sorumlu kadınlr ansızın bastıran konuktan her zaman tedirgin olurlar.(O.Rıfat)

8.(nsz) Birdenbire ve pek çok etkisini göstermek.Kara kış bastırdı.

7. hlk .Kümes ahyvanlarını kuluçkaya yatırmak¹⁶

Az.T. basdırmaq 1.Əkmək, sancmaq. Ağac bastırmaq, Dirək bastırmaq.

2.Quyulamaq, torpağa yerləştirmək. Ölü bastırmaq.

3.Üstünü örtmək //məc.mə'nada.Cinayətin üsütünü bastırmaq.

//Torpağın altında gizlətmək.Beyləbad şəhəri elə bil dəyişmişdi ki, hərə bir tərəfə qaçıb dağılmaqda idi. Sərvətlilər qızıllarını basdırırdılar.(Çəmənzəminli)

4.Qatlayıb, tikmək.Paltarın ətəyini basdırmaq.

5.Dişi heyvanı erkək heyvanla cütləşdirmək

6.Cüce çıxartmaq,üçün yumurtaları kürt toyuğun altına qoymaq.,7.Otarmaq, tapdalatmaq, əzdirmək. Ekini mal-qaraya basdırmaq

8.(köhn.) Dərc ətdirmək, çap ətdirmək.¹⁷

Yapı:D.L.T. بَسْتَرْدِي(II c,171-19); N.F. بَسْتَرْدِي(III d, s.209-4); Kam.T.باصديرمق; bastırmak (Tar.S.I m, s.413); E.T.Y. basitma T. 34 (I, 112); K.B.basittım (I m, 6554)

Anlam: Az.T'deki dikmek, sancmaq, toprağa yerləştirmək, toprağın altında saklamak anlamları T.T'de bulunmmaktadır.

Köken Bilgisi: Bastırmak fiilinin kökü bas fiilidir.Eski Yazılı Anıtlarda bu fiil

¹⁶ Türkçe Sözlük, Ankara 1988, I c, s.147.

¹⁷ Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Bakü 1964, I c, s.201.

yenmek, saldırmak, birinden yana olmak anlamlarıyla geçmektedir.

Bugün Çağdaş Türk Lehçelerinde kullanılan 'ezmek (ayakla) basmak, baştan başa kaplamak toprağa yerleştirmek' anlamları Eski Yazılı Anıtlarında rastlanmamaktadır. Bu fiilin baştaki ünsüzü olabilsinki *bas* şeklindedir. A.M.Şerbak bu fiil *pas* 'ezmek' gösteriyor. Moğolcayla uğraşan bilim adamları Türkçedeki *bas*'ı Moğol.*basu* 'atmak, ezmek'ye yaklaşıyorlar. Nitekim G.Ramsted Kore dilindeki *matta* (*maža:mažin*) 'dövmek, kırmak' *čis-matta*>*čin-matta*; Eski Türkçede *bas* 'kırmak, hücum etmek'¹⁸

Yoke'ye göre Bar. *pasmaq* Tob.*basmak* üretici kökü bütün türevleri için *bas*¹⁹'tir. X.K.Baranova göre Arapçadaki fiili 'preslemek, damga vurmak' Türkçedeki 'ezmek' fiiliyle paraleldir. Bastırmak fiili basmak fiilinin bir türevi olarak ettirgen eki *-tir* getirilerek ortaya çıkmıştır.²⁰

Türevleri: T.T. bastırma, bastırılmak, bastırık

Az.T. basdırıq, basdırılma, basdırılmaq, basdırma, basdırmış, basdırtmaq

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: Bastırmak (I) Yemeği pişirebilecek hale getirmek, hazırlayıp, ateşe koymak (Ada, İç.)

Bastırmak (II). Dişi hayvanı erkekle çiftleştirmek (Çkr, Nğ.)

Bastırmak (III) Kpının bastırağını indirip kapatmak (Nğ.)

Bastırmak (IV) Kaynak suyunu taş ve toprakla örtterek ark içinde götürmek (Kn.)

Bastırmak (V) Kuru bir tarlayı rutubetlenmesi için baştan başa sulamak (Kıprıs)

Bastırmak (VI) Sökülen veya eskiyen yamayı dikmek (Brd.)

¹⁸ Ram. SKE, 142.

¹⁹ bkz. Yoki. LS.84.

²⁰ E.VSevortyan, *Etimologiçeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.76,77.

Bastırmak (VII) Bir şeyin üzerini kapatmaq,örtmek (Mr, Nğ, İç.)

Azərbaycan Halk Ağzında: Basdırmax (Qazax) çiftleşdirmek .*Qara maydanı bir yaxşı ayğıra basdırmışam.*

Basdırmax(Ucar) çəkdirmək (foto şəkil) Gedəy Ujara şiklimizi basdırax.

Basdırməy (Cəlilabad)tikmək (ev) O küməni orda niyə basdıreysən?

ÇABALAMAK

T.T.çabalamak (nsz)1.Güç bir durumdan kurtulmaya uğraşmaq. *Denize girince arkamdan atılır,çabalayarak yüzer, bana yetişmeye çalışır.* (N.Cumalı)

2.Bir işi başarmak için uğraşmaq. *Çalış didin, çabala; aklını bilgini ve emeğini ortaya koy,bir şeyler elde et...*(T.Buğra).²¹

Az.T. çapalamaq 1.Ağrıdan, qızdırmadan və başqa bir səbəb üzündən çırpınmaq, bədəni sarsılmaq, əl-ayağını oynatmaq. *Xosrov hələdə çinqil üzərində çapalayır.*(S.Rəhimov)

2.Çətin bir vəziyyətdən qurtarmaq, yaxud da gücü çatmadığı bir işin öhdəsindən gəlmək üçün çox çalışmaq,əlləşmək,cəhd etmək;*Uşaq nə qədər çapaladısa,sürüşkən xəndəkdən çıxma bilmədi.*(M.İbrahimov)²²

Yapı:E.T.Y; N.F; K.B; D.L.T; bulunmamamktadır. Çabalaklanmak

(Tar.S. II c. s.781); Kam.T.چابالامق

Anlam: Az.T'deki (ağrıdan,ateşten)ve başqa bir sebep yüzünden çırpınmaq, vücudu sarsılmək, el-ayağını oynatmaq anlamı T.T'de bulunmamaktadır.

²¹ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s.267, 277.

²² *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1987, IV c, s.416.

Köken Bilgi: *Çabalamak* Türkçe bir fiildir.Fiilin kökü *çaba* 'iş görme gücü,çalışma yeteneği 'dan *çaba-la-mak* 'uğraşmak, didinmek, çalışmak'ortaya çıkmıştır.²³

Ek Bilgi:

Azerbaycan halk Ağzında: *çapalamax*: kətmənləmək, kətmənlə alağ vurmağ
(Gədəbəy)

Türkiye Halk Ağzında: 1. uğraşmak, didinmek (Sm, Or.)

2.Ustaca aramak (Yalvaç, Isp.)

ÇATMAK

T.T.çatmak *-ar(-i)* 1.Değnek, kılıç, tüfek gibi uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirinden çaprazlama dayayarak durdurmak. *Asker kıtaları uzun yol boyunca kaldırımlarda silah çattı.*(R.E.Günaydın)

2.(Kereste ve b. gereci) Birbirine tutturmak.

3.Bir şeyi yapmak için gerekli parçaları bir araya getirmek. *O mektebi gördün ya,kışın biz çattık.*(M.A.Ersoy)

4.Yükü hayvana iki yanlı yüklemek.

5.(Başa yemeni, çatkı, yazma gibi şeyleri) bağlamak.

6.(Kaş yüz için) sertlik öfke bildiren bir duruma sokmak.

7.*(-e)*Üzücü olaylarla karşılaşmak. *Belaya çatmak.*

8.*(-e)*Birine sert sözle söylemek veya yazılar yazmak.

---

²³ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.124.

9.(-e)Rastlamak, qarşılaşmaq. *Nerden çattım böylesi bir güzele.*(C.S.Tarancı)

10.Sırası gəlmək, zamanı gəlmək. *Bir karara varma zamanı gelip çatmıştı.*²⁴

(C.Uçuk)

Az.T. çatmaq¹ 1.Bir istiqamətdə gedərək nəzərdə tutulan yerə yetişmək. *Qərənfil xala potça çattı,sovqat yeşiyinin üstünü yazdırdı.*(Ə.Vəliyev)

//Eyni mə'nada qatar, gəmi, maşın təyyarə və s. haqqında. *Qatar stansiyaya çatdı.*

//Göndərilən ünvanə,yerə,şəxsə,sahibinə yetişmək. *Telqram sahibinə çatdı.*

2.İrəliyə doğru getməkdə olan bir adamın, maşının və s.nin ardınca gedərək ona yetişmək, yetmək özünü ona çatdırmaq; //Vaxtında yetişmək, özünü çatdırmaq. *Qatara çatabilmədim.*

3...yaşa gədər yaşamaq, yetişmək. *Gəlin-gəlin oynayan Pərşan iyirmi bir yaşına çatıb, orta məktəb qurtarmışdı.* (M.İbrahimov)

4.Müəyyən saya, həddə yetişmək.

Üç ayın içində partizanların sayı yüzə çatdı.(S.Vəliyev)

5.Kifayət etmək, bəs olmaq, çatışmaq. *Əminə xanım, nə baxırsız, xoşunuz gəlir, atanızla, babanızla gəlin, hamımıza çatar.* (Ə.Əbülhəsən)

6.Bir şeyin zamanı gəlmək,gəlib çatmaq.

7.Qovuşmaq, yetişmək, birləşmək.

8.Mə'lum olmaq,qulağa çatmaq, bilinmək.

9.Bərabərləşmək, yetişmək. *Gücdə ona çata bilmərəm.*

10.Əli ilə bir şeyin ətrafını tutmaq, qucaqlamaq. *(Həkim:)qollarını boynuna çatarak, bərk gerneşdi.*(M.Cəlil)

---

²⁴ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s.284.

11.Başa düşmək, dərk etmək. *Sözlərdəki mə'na, səslərdəki titrəyiş isə Rüstəmə çatmırdı.*(M.İbrahimov)

12.Bir sıra isimlərdən sonra gətirilərək mürəkkəb fe'l ve müxtəlif ifadələr düzəldilir:Dadına çatmaq, gücü çatmaq, əl çatmaq, başa çatmaq, qulağına çatmaq.

Çatmaq²:Yükləmək.Hər birinə ağır taylar çatdılar; bizləyə-bizləyə köçə qatdılar.(Q.Zakir)

2.Ocağa, sobaya və s.yə odun ve s.qoyubandırmaq, qalamaq. *Olarımı meşədə tonqal çatasan; gələn yağışadək izi qalmasın?*²⁵(N.Xəzri)

Yapı: çatmaq,(Tar.Söz,1965, II c, s.838); N.F.چَتَّار(III c, I m, 381-7); D.L.T.چَتَّى Oğuzca (IIc, 294-17); E.T.Y; K.B; bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki bir yere giderek oraya varmaq,veya tren, araba, vapurla, uçakla giderek oraya varmaq;Bir şeyin gönderilen adrese,şahsa,sahibine ulaşması;...yaşa kadar yaşamaq, anlamak, kavramak, bilinmek anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Çatmaq* Türkçe bir fiildir.*Çat* (yansıma ses, iki nesnenin birbirine hızla dokunmasından doğan ses) ayrılma, kırılma, vurma, karşılaşma, birleşme, gibi değişik anlamlar içeren kökten çatımak(çatmaq); ortadaki *i* sesi *çat* kökünün uzun okunmasını sağlayan, gerçekte aracı olan bir gölge sestir.²⁶

Türevleri:T.T.çatak, çatal, çatı, çatık, çatılmak, çatırdamak, çatırtı,çatışık, çatışkı, çatışmaq, çatkı, çatkın, çatlak, çatlamak, çatıştırmak, çatlatmaq, çattırmak.

Az.T.çatma, çattırmaq;

²⁵ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1987, IV c, s.421.

²⁶ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.133, 134.

Ek Bilgi:

Azərbaycan Halk Ağzında:Çatmax:yandırmaq, qalamaq (Basarkeçər, Çəmbərək)

Çatmax-yükləmək,bağlamaq (İmişli,Yevlax)

Türkiye Halk Ağzında:

1.İki parçayı birbirine birləştirmək,iliştirmək(Kerkük)

2.Sataşmaq (To,Gürün, Sv.)

3.Kan almak için ustura ile vücudu çizmek (Ezc.)

4.Rast gelmek (Reşadiye, To.)

DANMAK

Az.T. danmaq 1.İnkâr etmək, boynuna almamak, boynundan atmaq. *Bildiğini danmaq, Öz sözünü danmaq.*

//Bir şeyin mövcud olduğunu qəbul etməmək, rədd etmək, inkar etmək.(Qədir) *Mən yekəlikdə adamın diriliyini danırlar.*(M.Cəlal)

2.Gizləmək.*Uzaqlarda bəlkə dağlar dalında,nişanlın var,onu məndən danırsan?*
(E.Cəmil)²⁷

Bu fiil Türkiye Türkçesinin yazı dilində istifadə edilməməkdir. Türkiye Halk Ağzında şu anlamlarıyla və şu şəkilləriylə istifadə edilməkdədir. danmak, danmah, dammah.

1.İnkâr etmək.

2.Gizləmək (Ama, Iğ, Kr, Taşlıca, Diyadin, Ağ.)

3.Düşünmək²⁸ (Nğ.)

²⁷ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1980, II.c, s.33.

²⁸ *Derleme Sözlüğü*, IV c,s.1363.

Yapı: T.S.tanmak, (danmak) (II c,s.1005); N.F. تانديم (I m,III d,194-6); D.L.T.

تاندى (III c,184-21); K.B. tanıglı(I m, 3892); E.T.Y. bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi:Türkçe bir fiilidir. Fiilin kökü *tan*'dır.tanmak/danmak.*Tan* (şaşma,şaşıрма,dengesi bozulma kök)dan²⁹

DANLAMAK

Az.T. danlamaq Azarlamak, qınamaq, tənqid etmək. *Zeydi söyür, Kamiləni danlayır, körpə deyil ,her biri söz anlayır.*(M.E.Sabir)

Bu fiil, Az.T.nin hem yazı dilinde, hem ağızlarında kullanılmaktadır.

T.T.'nin ise yalnız ağızlarında kullanılan bir fiildir.Türkiye Halk Ağzında ise şu değişik şekilleriyle ve anlamlarıyla kullanıldığı görüyoruz:

Dağnamak, dahlemek, danamak, dangımak, dannamah, dansamak, dansımak.

1.Dağnamak.Şaşmak(Af,Uş,Isp,Dz,Çr,Zn,Ks,Çnr,Sm,Or,Sr,Ky,Kn,Fethiye,Mğ)

2.Ayıplamak,kınamak(Isp, Dz, Bal, Ks, Çr, Ama, Niksar-To, Ezm, Sv, Ank)

3.Bahane bulmak (Zn.)

4.Ağlamak(Grede, Bo, Nallıhan, Ank.)

5Sabahlamak(Gr.)

6.Uğuldamak, Ses çıkarmak(Af, Mr.)

7.Düşünmek.³⁰ (Nğ.)

8.Birisini över yada kınarken çok abartmak, konuşmak(Sv.)

9.Azarlamak, kızmak. (İğ, Kr.)

10.Dansamak,dağnamak, dansımak, denlemek, densemek.Alay etmek beğenmemek

²⁹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.167.

³⁰ *Derleme Sözlüğü*, IV c, s.1363.

(Brs, Es, Ky.)

Yapı: N.F; E.T.Y.'de bulunmamaktadır.

tanlamak, danlamak (TarS, II c, s.1001); K.B. tañğladım (I m, III d, 648, 56, 91)

D.L.T. تَنَلَدِي (IIIc, 403-10);

Köken Bilgisi: Türkçe bir fiildir. Fiilin kökü *tan*'dır.

Tan 'şaşıрма, şaşma, dengesi bozulma kök'dan tanlamak, danlamak. *Tan* kökünden Ar.*tan* (suçlama, ayıplama) sözcüğü ile ses benzerliği sonucu *danlamak* (suçlamak, kınamak, ayıplamak)³¹

DANIŞMAK

T.T. danışmak Herhangi bir konuda karara varmak için başkasının fikrini almak, görüşünü sormak.³² *Kendinden büyüğe danışmayınca iş görme.*

(1000 Temel Türk Atasözleri ve Deyimleri)

Az.T. danışmaq 1.Sözle ifadə etmək, bildirmək, anlatmaq, demək. *Ağır ağır danışmaq.Əbil çalışırdı ki, Dildar arvadın qəlbinə toxunan bir söz belə danışmasın.*

(Ə.Vəliyev)

//Dinmək, söz söyləmək.

2.Bir dildə fikrini yaxşı ifadə etməyi bacarmaq. *Rusca yaxşı danışmaq*

3. Söhbət etmək

4. Fikir söyləmək, fikir yürütmək, müzakirə etmək. *Hər yerdə müharibə təhlükəsindən böyük nifrət və həyəcanla danışirlar.* (M.İbrahimov)

³¹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.167.

³² *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s.338.

5.Çıxış etmək, nitq söyləmək

6.Qiymət haqqında bir qərara gəlmək, şərtləşmək, kirayə etmək. *Faytonları danışıdıq.*

7.Bəhs etmək, xəbər vermək.³³

Yapı: D.L.T تَشْتِي (II c, s.112-15); danışmaq, tanışmaq (Tar.S, 1965, II c, s.999);

Kam.T. دانشمق N.F; K.B; E.T.Y bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki sözle ifade etmək, anlatmaq bahsetmək, demək anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Danışmaq fiili **Fars.** *danisten* 'bilmək'ten *daniş* (bilim, bilgi) ortaya çıkmıştır. Kök anlamı: Bir kimseden bilgi edinmək, bilene sormaq, bilgi almak.³⁴

Türevleri: T.T. danışık, danışıklık, danışılmak, danışman, danışmanlık, danıştay

Az.T. danışqan, danışqanlıq, danışdırılma, danışdırılmaq, danışdırma, danışdırmaq, danışıq, danışılma, danışılmaq, danışma, danışmamazlıq

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: 1.konuşmaq, söylemək,(Byrt, İğ, Kr.)

2. (danıf danışmah, danmak) sormaq, fikir almak (Isp, Brd, Dz, Ar, Sm, Ga.)

DAYANMAK

T.T.dayanmak (-e) 1. Bir yere yaslanmaq, kendini dayamak.

Çınar ağacına dayanmayasın,

³³ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, 1980, II c, s.33.

³⁴ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara 2000, s.166.

Yarım vardır diye güvenmeyesin

Eloğlu dediğin yalandır yalan

Sakın sözlerine inanmayasın

(S.Akalın, Türk manileri.)

2.Bir şeyin üzerinde kurulmuş olmak, esas almak, istinat etmek. *Osmanlı toplumu insan haysiyetine ve inanç birliğine dayanır.* (C.Meriç, Bu Ülke)

3.Birinden, bir şeyden güç almak, güvenmek. *İnsana dayanma ölür, ağaca dayanma kurur.*(1000 Temel Türk Atasözleri ve deyimleri)

4.Direnmek, tahammül etmek, karşı durmak. *Mert dayanır, namert kaçar, meydan gümbür, gümbürlenir*

5.Özelliğini korumak, bozulmamak. *Bu kumaş çok dayanır.* 6.Ulaşmak, varmak

7.Sabretmek, katlanma. *Sabır çekilen şeyi duymamak değil, ona dayanmayı bilmektir.* (N.F.Kısakürek, Tohum)

8.Dönüp, dolaşıp, birinin veya bir şeyin üzerinde kalmak

9.Yetmek, kafi gelmek. *Hazıra dağlar dayanmaz.*³⁵

Az. T. Dayanmaq¹ Dayaq etmək, dayamaq, söykənmək. *Nənə əlini yumruqlayıb, masaya dayandı.* (S.Rəhimov) //Dirənmək, lap yanaşmaq.

2. Rast gəlmək, rastlaşmaq

Dayanmaq² 1.Hərəkətsiz hala düşmək, hərəkətini işini saxlamaq. *Qazma borusunun yoxluğu üzündən buruqda işlər dayandı.*(H.Mehdi)//Fəaliyyətdən qalmaq, daha fəaliyyət göstərməmək, fəaliyyətini kəsmək. *Onlara bildirildi ki, Şərqi-Rus qəzeti müvəqqəti olaraq dayanıbdir.* (C.Məmmədquluzadə) //Kəsilmək, qurtarmaq, ara vermək.

---

³⁵ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 2000, I.c, s.597.

2.Bir yerdə qərar tapmaq, gəlib bir yerdə durmaq, daha iləri hərəkət etməmək. *Maşın bir dövrə vurub dayandı.*(M.Cəlal)

3.Ayaq üstə dayanmaq, Durmaq, Çəkmək. *Növbədə dayanmaq.*

4.Dözmək, tab gətirmək, davam gətirmək, qatlaşmaq. *Hər günə əziyyətə dayandıq.*

6.Bir şey haqqında müfəssəl danışmaq.

7.Səbir etmək, gözləmək.

8.Galxmaq, yüksəlmək. *Bir matəm patları geymiş üfüqlər, tüstülər ah çəkib göyə dayanır.* (S.Vurğun)³⁶

Her iki Türk Dilinde ses bakımından hiçbir bir farklılık görülmeyen dayanmak fiilinde anlamca şu farklılıklar görülebilir:

Yapı: D.L.T. تَيْدَى (III c,190-26); N.F. تَيْدَى (I m.16-11); K.B. tayandıq (I m, 6640); dayanmak, tayanmak (Tar. S, II c, s.1030); Kam.T. طَيَانَمَقْ E.T.Y.bulunmamaktadır.

Anlam: Bu fiilin kök anlamı 'dayanmak, durmak, tahammül etmək'tir. Az.T'deki hareketsiz hale gelmek, hareketini işini durdurmak faaliyetini durdurmak, kesilmek, bitmek, ayakta durmak, anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilisi: Eski Türk leksiğinde, Eski Uygurca'da rastlanan dayanmak fiilinin *daya (teaji)* fiilinden türeme olduğu muhtemeldir. Buna delil olarak Türk ağızlarında kullanılan *day-mak* 'merdiven' kelimesidir. Fakat başka kaynaklara göre bu fiilin en eski şekli *tay*'dır ki bu da *dayag (dajag)* 'sopadan' türemiştir. Bu fiil XI y.y. dan beri fiil olarak *taya* şeklinde *Mahmud Kaşkarlı*'da kullanıldığı görülmüş ancak bu fiil daha önce *tayan* şeklinde Uygurca'da kullanılmıştır.³⁷

Türevleri: T.T. dayanma, dayantı, dayanmalık.

³⁶ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1980, II c, s.21.

³⁷ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s.126.

Az.T. dayanma, dayanmadan, dayanmaz, dayanmazlık, dayanış, dayanacaq. dayanıq, dayanıqlı, dayanıqlıq, dayanıqsız, dayanıqsızlıq, dayandırmaq.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: 1.Durmak, dinmek. *Rüzgar dayandı.* (Ber,İz.)

2.Yorulmak (İçel, K.Maraş)

3.yetişmek, yetmek. (Çayağzı, Şavşat, Art.)

DEĞİNMEK

T.T.değirmek (-e) 1.Bir konuyu ele alarak ondan kısaca söz etmek, dokunmak, temas etmek.(Türkçe Sözlük,1988,1.c,s.345)

Az.T. deyinmek Narazılığını bildirmek, danışmaq, söylənmək, şikayətlənmək. *Həpirin hirsı soyumadı, o öz-özünə deyiniirdi.*(M.Cəlal)

Yapı: değirmek, tiğirmek (Tar.Söz,2.c,s.1040) N.F E.T.Y bulunmamaktadır. K.B.tegin, tegnü (I.m, III c, s.3668); D.L.T.تَكْنِمَاك(Çiğilce) (II c,143-5);

Anlam: Az.T'deki itirazını bildirmek, söylenmek, şikayetlenmek anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi:Türkçe bir fiildir. Değmek (ulaşmak,erişmek, dokunmak, dayanmak) ten

Değirmek (varmak, yetişmek, ulaşmak) Değirmek sözcüğü XIII.yüzyıldan bu yana yazın dilinde geçmektedir.³⁸

Türevleri: T.T.değini, değiniş, değinme, değinti,

Az.T.deyindirmek, deyinen, deyingen, deyingenlik, deyinme, deyinti, deyintili

---

³⁸ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.173.

Ek Bilgi: Azerbaycan Halk Ağzında: deyinti-narazılık, inciklik (Gence)

Türkiye Halk Ağzında: Sıhhati bozulmak, hastalıklı dertli olmak (Bor, Nğ.)

DERMEK

T.T. dermek -er,(-i) *hlk.* Derlemek, toplamak, devşirmek.³⁹

Bir çiçek dermeden sevgi bağından!

Huduttan hududa atılmışım ben. (T.N.Çamlıbel))

Az.T.dərmək 1.Meyve, çiçek ve s.ni bir-bir qoparmak, toplamaq. *Alma dermek, Gül dermek. Başına döndüyüm ay geşeng peri, Adetdir dererler yaz benövşeni* (Gurbani)

2.Corab, kilim ve s.de olan yırtığı toxuyub, yamamaq.⁴⁰ *Corabın yırtığını dermek.*

Yapı: Osm. **دِرمك**; Çağ, Batı Türkçesi. **تيرمك**; Esk.Uyg. **تيرمك**; Kam.T. **دِرمك**; D.L.T; N.F; E.T.Y; K.B; bulunmamaktadır. Dermek (Tar.S, II c, s.1048)

Anlam: Azerbaycan yazı dilinde ve ağızlarında kullanılan meyve,çiçek ve s.birer birer toplamak,çorap, kilimde olan yırtığı dikmek, örmek anlamları Türkiye yazı dilinde kullanılmamaktadır. Ancak Türk Halk ağzında toplamak, derlemek anlamlarıyla bu fiil kullanılmaktadır.

Köken Bilgisi: Eski Türk Yazılı anıtlarında ve Eski Uygur Yazılı Anıtlarından beri görülen eski fiilerden biri de *te:r*'dir.

Bu fiil Eski Yazılı Anıtlarda genellikle çift kullanılmış: *ter kuvrat* (toplamak, ve birleştirmek); *teril guvran* 'toplamak' şeklinde geçmektedir. Dermek fiilinin kökü etimoloji açıdan da bakılırsa, ünlüsü uzun olarak *te:r* şeklinde gösterilir. A.M.Şerbak *tar*

³⁹ *Türkçe Sözlük*, I c,1988, s.361.

⁴⁰ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, Bakü 1980, II c, s.80.

‘toplamak’ şeklinde gösteriyor.⁴¹

Türevleri: T.T. derme, derme çatma; Az.T. derme

DİKMEK

T.T dikmek -er, (-i,-e) 1.Bir cismi dik olarak durdurmak.

2.Yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek. *Boş toprağa bir koru dikseniz otuz yılda gölge verir.* (R.H.Karay)

3.(bardak, kadeh için) Baş aşağı ederek içindekini içmek. *Bir sürahi suyu başına dikti.*

4.Beklemek için birini bir şeyin başına getirmek

5.Top, taş gibi şeyleri dikine havaya atmak.

6.(yapı) Kurmak, inşa etmek.⁴² *Bu taşındır diyerek, Kabe'yi diksem başına Ruhumun vahyini duysamda geçirsem taşına.* (M.A.Ersoy, Safahat)

Az.T. tikmək 1.Daşdan, kərpicdən, taxtadan ve s. dən bina ucaltmaq, qurmaq.

2.Düzəltmək, qurmaq, hazırlamaq (yuva)

3.Tə'yin etmək,qoymaq.⁴³

Yapı:N.F.تَكْمِش (I m, 297-17); D.L.T تَكْمِش (II c, 20-21); K.B.tikti (769, 956); E.T.Y. II c, 11(1, 70); Alt.b 1(III, 102); Uyg.1, b2(III, 141); *dikmek* (Tar.S ,II c, s. 1144)

Anlam:T.T'deki bir cismi dik olarak durdurmak, yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek anlamı Az.T.'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: M.Kaşkarlı'nın *sözlük*'üne dayanarak, Türk Yazılı Anıtlarında ve

⁴¹ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s. 204, 205.

⁴² *Türkçe Sözlük*, 1988, 1c, s. 373.

⁴³ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1965, IV c.s. 186.

lehçelerinde *dik* fiilinin ilk şekli *tiŋ* ‘doğru,düz’ olarak gösteriliyor. Bu bakımdan *dik* fiili daha sonraki dönemler fonetik aşamalardan geçerek bugünkü *dik* şeklini almıştır. *M. Kaşkarlı'nın sözlük'*ünde iki fonetik aşama bu eser içi alışılmamış olan başında tonlu konsonun bulunduğu *dik* şekli ve *tiŋ* şekli kaydedilmiştir. M.Kaşkarlıda fiilin ilk anlamlarını da görebiliriz: ‘düz,doğru, duruş hakkında’ Eski Türkçe’deki *tik*’i kıyaslamalı olarak moğolcadaki *čike*<*tike* ‘doğru, düz’ yaklaştırmaya başlamışlar.⁴⁴; *tšig* ‘düz, ileri, ışğa doğru yönlendirme’⁴⁵ (Čig, Türk, Çağ, Kuman, Kır, Tat.); *tšik* ‘düz, dik’; Čike Ktat. *dik, doğru, Moğol.*>Alt, Teleut. *Čikä*, Tunguz *tiki,- tki, tartiki* (oraya) Korecedeki *Čik* ‘yönlendirme, doğru’⁴⁶

N.N.Pope Moğolcadaki *čike*<*tike* ‘doğru’....Çağ, Özb, ‘tik,dikey’ veya Moğol. *čig*<*tik* ‘yönlendirme’ Korece. *čik*<*tik* ‘doğru’ Çağ. *tik*. Es.T. *tik* ‘koymak, dikmek’ (VGAS, 16, 54) benzetiyor. M.Rasanen *tik* fiilinin Moğolcadaki *čike* ‘doğru’<*tike* ‘koymak, oturtmak’ ve diğer *tik* ‘dikmekle, elbise’ yakınlığını kabul ediyor. Ancak C.Klosona göre Moğol. *čike* bugün ihtimal Türkçe’den alınmıştır. Ancak Gastrene göre *tik* fiili *tikä* ‘diklik,dik olarak’Moğolcadan geçmedir.⁴⁷

Türevleri: T.T. dikme, dikmelik.

Az.T. tikişçi, tikme

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında:

Uzunca bir şeyi dikine duracak şekilde bir yere tutturmak (Silifke, İç.)

⁴⁴ Pop. ÇYA, Iran, 1924, 12-18, s.310.

⁴⁵ bkz. Ram. KWb. 438.

⁴⁶ Ram. KWb. 439.

⁴⁷ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s.225.

DÜŞMEK

T.T. düşmek -er (-e) 1.Bir yerde duran şey yukarıdan aşağıya inivermek, hızla inmek.

Hakir olduysa millet şanına noksan gelir sanma

Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten (N.Kemal, Hürriyet Kasidesi)

2.Dengesini kaybederek yere serilmek, yıkılmak, devrilmek. *Başkası düştü mü, çürük tahtaya basmasaydı deriz, Kendimiz düşünce bastığımız tahtanın çürük olmasından şikayet ederiz.* (C.Şehabeddin, Tiryaki Sözleri)

3.Yakışmak, uygun münasip olmak, uymak.

Düşer mi şanına ey şah-ı huban,

Bırakmak aşığı böyle perişan? (R.A.Sevengil, Eski Şiirimiz Ustaları) 4.Rastlamak, tesadüf etmek. *İyi bir öğretmene düşmüş.*

5.Payına, hissesine isabet etmek, kalmak, gerekmek.

Bana düşmez can vermek,yumuşak bir kucakta

Ben bu kaldırımların emzirdiği çocuğum! (N.F.Kısakürek, Çile)

6.Kötü bir hal yüzünden istenmeyecek bir yerde bulunmak. *Hapishaneye düştü.*

7.Yardımcı fiil olarak kullanılır: (olmak manasında) *Allıdır şalvarının tor yolları; gayet ince düşmüş güzel belleri*(M.Cunbur, Karacaoğlan)

8. Kapılmak.

9.Alışmak, dadanmak, esiri haline getirmek.

Ey derdi cehalet, sana düşmekle bu millet,

Bir hale getirdin kine din kaldı,ne namus! (M.A.Ersoy,Hakkın Sesleri)

10.İş başından ayrılmak, çekilmek zorunda kalmak. İktidardan düşmek.

11.Dökülmek, dağılmak, kapmak. *Ağaçtan düşen dalına sarılır.* (İ.H.Soykut, Türk Atalar Sözü Hazinesi)

12.Yağmak, dökülmek.

13.Düşman eline geçmek, teslim olmak.

14.(Vücuda bol gelen elbise v.b.için)aşağı inmek, varmak.

15.Bir yere ansızın, tesadüfen gelmek, girmek, varmak.

Yolcu keder çekme ki bu diyara düşenin,

Yolunda otlar biter,mezarında çiçekler! (F.N.Çamlıbel, Han Duvarları)

16.Mecbur kaldığı için bulunduğu yerden ayrılmak, veya mecburen bir yerde bulunmak, kalmak. *Gurbete düşmüşüm yorgunum hancı.*

17.Hızı değeri, gücü azalmak, eksilmek. *Para düştü. Ateşi düştü.*

18.Aksetmek, vurmak. *Düştü bir dal gibi gölgen sulara.*

19.Çıkarmak, eksiltmek.

20.Düşkün olmak, düşkün hale gelmek.

21.Savaşta ölmek, şehit olmak.

22.Servet ve itibarını kaybedip fakir olmak. Değeri ve şerefi azalmak, şan şöhretini kaybetmek. *Düşenin elinden tut; Ta ki sende düştüğün zaman tutacak el bulasın.*

(A.F.Başgıl,Gençlerle Baş başa)

23.Kendini bırakmak, atmak, atılmak.

24.İsabet etmek, rastlamak.⁴⁸ *Yağmurun damlası olsa ne fayda; Yaraya düşerse,doluya benzer..* (Aşık İsmeti)

---

⁴⁸ Örnekleriyle *Türkçe Sözlük*, 2000, I c, s.755, 756.

Az.T.düşmək Öz ağırlığının tə'siri ilə yerə düşmək, yuxarıdan aşağıya enmək, tökülmək //Oturduğu,durduğu ya çıxdığı yerdən aşağıya enmək.

2.Heyvan və ya başqa bir minikdən yerə enmək. *Atdan düşmək, Avtobusdan düşmək. Onlar şeylərini götürüb, qatardan düşdülər. (S.Rəhimov)*

3.Ayaq üstə dayana bilməyərək yıxılmaq. *Qadın özündən gedib,yumşaq divanın üzərinə düşdü. (M.S.Ordubadi)*

4.Özünü bir şeyin üstünə salmaq, yıxmaq yaxud bir şeyin üstünə əyilmək

5.Sallanmaq, tökülmək. *Paltar əynindən düşür; Örpəyi başından düşür.*

6.Öz-özünə tökülmək, yerindən çıxıb (qopub)düşmək. *Dırnağı düşmək*

7.Bir yerə gələrək orada müvəqqəti yerləşmək, qalmaq.

8.Yağmaq. *Dağlara qar düşübüdü. Bu il bu yerlərə heç yağış düşmədi.*

9.Yönələrək bir yerə bir şeyin üzərinə yayılmaq, enmək, saçmaq, gəlmək. *İşıq düşmək. Yenicə çırtlayan günəşin ilk şuaları onların üstünə düşmüşdü. (Ə.Məmmədخانلی)*

10.Paylaşdırma, tə'yinat nəticəsində bu və ya başqa bir yerə təyin edilmək, göndərilmək.*O bu il ali məktəbə düşə bilmədi.Müdirin qəbuluna düşdüm.*

11.Təsadüfi ya geyri təsadüfi bir şeyin içində olmaq, özünü bir şeyin içində görmək.*Tələyə düşmək, Həbsə düşmək.*

12.Başlamaq, yetişmək, gəlib çatmaq.

13.Baş vermək, başlamaq, qopmaq. *Dava düşmək, səs-küy düşmək.*

14.Başlamaq, girişmək, iqdam etmək.

15.Bərqərar olmaq, meydana gəlmək, olmaq.

16.Çatmaq, yetişmək.*Kəndə axşam düşdüm. (S.Rəhimov)*

17.Dərəcəsi, şiddəti,səviyyəsi, miqdarı ve s. azalmaq.

18. İtirmək, mərhum olmaq. *Hörmətdən düşmək; Gözəllikdən düşmək.*
19. Yorgunluqdan, soyuqdan və s.dən keyimək, üzülmək, tagətini itirmək.
20. Təsadüf etmək, təsadüf olmaq, rast gəlmək. *Yolum düşdü gəldim. Kitab düşdü aldım.*
21. Bəxtinə çıxmaq, payına çıxmaq, qisməti olmaq.
22. Çatmaq, yetişmək, yaxud çatmalı yetişməli olmaq. *Adam başına neçə düşür?*
23. Xeyri olmaq, xeyir vermək, faydası olmaq, köməyi olmaq, yaxşı təsir etmək, yaramaq. *Bu dərman mənə düşmür. Oranın suyu bizə düşmədi.*
24. Uyğun olmaq, uymaq, münasib olmaq, uyğun gəlmək. *Açar gıfıla düşmür.*
25. Sayılmaq, olmaq, münasib olmaq.
26. Aid olmaq, üzərində yük olmaq, üzərində məsuliyyət düşmək. *İşin çətinliyi bizim üzərimizə düşəcəkdir.*
27. Hər hansı bir vəziyyət, şərait içərisində olmaq, uğramaq, düşar olmaq. *Bəlaya düşmək, çöllərə düşmək.*
29. Bu və ya digər bir hissə qapılmaq, onun həvəsində olmaq, bir şeyin xəyalında olmaq. *Niyyətə düşmək, həvəsə düşmək, eşqə düşmək.*
30. Qabağınca, dalınca getmək, qaçmaq. *Qabağa düş yol göstər. Dalınca düşmək (təqib etmək, izləmək)*
31. Bir şeyi üçün hədəf olmaq.
32. Keçmək. *Bir əlimə düşəydi.*
33. *məc.* Özünə fikir verməyərək, simaca və mə'nən acınacaqlı, düşkün bir hal almaq. *Axır zamanlar o çox düşmüşdür.*
34. Vaqe olmaq, yerləşmək. *Kənd yolun sağ tərəfinə düşür.*

35.Əmələ gəlmək, düzəlmək.

36.Sataşmaq, dəymək, görmək. *Gözü qarşısındaki adama düşəndə duruxdu.*

37.Yayımaq, eşidilmək. *Şəhərə böyük bir səs düşdü.*(S.Rəhimov)

38.Birinci dəfə yem yeməyə başlamaq.⁴⁹ *Guzu ota düşüb.*

Her iki Türk dilinde ses bakımından hiçbir farklılık görülme- yen düşmek fiilinden anlamca şu farklılıklar görülebilir:

Yapı: düşmek (Tar.S, 1965, II c, s.1348); E.T.Y. tüş. I ş4 (I ,48s.)D.L.T.تَشُمَاك
(II c, 13-4); N.F.تَوَشْتِي (I m, s.12-15); K.B.tüş (I m, 5027);

Anlam: Az. T' deki Hayvan veya bir araçtan yere inmek,biryere gelerek orada geçici olarak kalmak,dagıtılma,tayin yoluyla bu veya başka biryere tayin edilmek, gönderilmek, başlamak, işitilmek, yayılmak, avare dolaşmak, gezmek anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Türkçe bir fiildir. *Düş* fiilinin ilk şekli A.M.Şerbak'ında gösterdiği gibi *tüş* 'inmek' şeklindedir. (Şerb, SF. 198)⁵⁰

Türevleri: T.T.düşme, düşük, düşüklük.

Az.T.düşme, düşmeli

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: Bir şey üzerinde direnmek. (Isp, Ng, İç, Krk.)

Dadanmak harmana keklük düşmüş. (Mut köy, İç)

GEVŞEMEK

T.T. gevşemek (nsz) 1.Sertlik ve gerginliği bozulmak. *Çamaşır ipi gevşedi. Kar kalkmış, hava açmış, ayaz gevşemişti.* (A.Gündüz)

⁴⁹ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1980, II c, s.182, 183, 184.

⁵⁰ E.V. Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s.332.

2.Çözölmek. *Boynuna dolanan kolları gevşedi*

3.*mec.* Yumuşamak, yatışmak, sakinleşmek. *Sinirleri büsbütün gevşedi.*

4.*arg.* Sevmek, hoşlanmak.⁵¹

Az.T. Gövşəmək Yemi mädədən qaytararaq yenidən ağızda çeynəmək (gövşəyən heyvanlar haqqında) Qoyun gövşəyir. *Dəvələr ahəstə-ahəstə gövşəyirlər.* (İ.Əfəndiyev)⁵²

Yapı: Kam.T. گۆشەمەك gevşemek(çahşamak) sarılıp genikmek, genişmek (Tar.S, VIII c, s.133.); Osm. کيوشەمەك Çağ. Batı Türk. کاشامەك N.F; K.B; D.L.T; E.T.Y; bulunmamaktadır.

Anlam: Az. T' deki Yiyeceği mideden geri getirerek yeniden ağızda çiğnemek (hayvanlar için) anlamı T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Gevşemek fiilinin kökü tek heceli *keb-kev; gev-kev; gev'* den ortaya çıkmıştır. Tuvacadaki *kegjen<kegşen keq'*den türemiş olabilir. Bu da gevşemek fiilinin bütün şekillerinin y ünsüzü alabilmesinin kanıtı olarak gösterilebilir. *Gey, göyüş, göyşe.* Bundan dolayı bu fiilin kökündeki son ünsüzün dudak ünsüzü *-keb-* olmasına rağmen dudak ünlülü şekli daha eski olabilir. Y.Nemet üretici kökü *keb-kev-kem* ;⁵³ V.Bang. *käb-käp*⁵⁴.

gev-kev; ve *gev-kev* kökünde artık söylenmiş amorf tekheceli kökler yatıyor. Bunlar arasına esas kök olan *kav* Çuvaşcadaki *kavle* 'çiğnemek'

Bu fiilin 3 şekli *gävip<gäv* + fiilden fiil türeten *-(a)p*; 4.şekil *ge:vüş-geviş-keviş* fiilin sonundaki *-ş* eki fiilden isim türeten hareketin adını gösteriyor.⁵⁵

⁵¹ *Türkçe Sözlük*,1988, I c, s.545.

⁵² *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, III c, s.173.

⁵³ J.Nemeth, A.O, 15, 1-3, s. 213.

⁵⁴ Bang T.D 10, ör.2; ayrıntılı bkz, Meng, GL.748. *kösä.*

⁵⁵ J.Nemeth, AO, 15, 1-3, s.213.

Gäv ‘çiğnemek’ Moğolcadaki (*kebi-kewye*) fiilin Türkmencedeki şekilleriyle uygunluk var. Osmanlıcadaki *geviş<kebiş*’de. *geviş* şeklinin daha geç ortaya çıkmasına rağmen fiilin bu şekilleri eskimiştir. J.Nemet gösteriyor ki *kebil* Moğol. kökünün ‘kemirmek’ yapısına bakılarak ortaya çıkan Türkçe-Moğolca *kev* ‘çiğnemek’ şekli fiilin gerçekten kökü olarak gösterilmesi bakımından kanuna uygundur.⁵⁶

Türevleri: T.T. gevşek, gevşeklik, gevşeme, gevşetilmek, gevşetmek, gevşeyiş.

Az.T. gövşeyen, gövşek, gövşeme.

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: gevme, gevimek, gevlemek gevşemek, gevşenmek. Ağızda katı bir şey çiğnemek, geviş getirmek.

Gevimek(I) (Ks ve yöresi)

Gevlemek (Dz.)Gevşemek (Brt, Zn, Çkr, To, Gr, Tr, Gm, Rz, Ar, Sv, Kn, Nğ.)

Gevmek (II) eğmek, bükme (Dz.)

Gevmek(III)sürmek (Brd.)

Gevmek(IV)Kendini koyuvermek, çözölmek (Çkl.)

GÖZLEMEK

T.T. gözlemek (-i) Bir şeyin olmasını veya bir kimsenin gelmesini beklemek, intizar etmek.

2.Dikkatle bakmak, tarassut etmek.

---

⁵⁶ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s.6,7.

3.İncelemek, araştırmak.

4.Gizlic bakmak, gözetlemek.⁵⁷

Az.T. gözləmək 1.Bir şeyin və ya bir adamın bir damın intizarını çəkmək, intizarında olmaq.

Qatarı gözləmək, Qonaqları gözləmək.

2.Qorumaq, qeydinə qalmaq, qayğı çəkmək, muğayat olmaq.*Uşağı soyuqdəymədən gözləmək.*

3.Bir şeyin ümidində olmaq, arzusunda olmaq, əldə etməyə çalışmaq. *Mükafat gözləmək, şad xəbər gözləmək.*

4.Ehtimal etmək, ümid etmək, düşünmək. *Biz gözləyirdik ki, o yaxşı adam olacaq.*

5.Ciddi surətdə riayət etmək, yerin yetirmək. *Qayda qanunu gözləmək.*

*Mədəd isə üst başına fikir verən, təmizlik , və səliqə gözləyən adamdır.*⁵⁸

(Ə.Vəliyev)

Yapı: E.T.Y; K.B; D.L.T; N.F; bulunmamaktadır. Gözlemek (Tar.S, III c, s.1826)Kam.T.كُزْلَامَك

Anlam:T.T'deki dikkatle bakmak, incelemek, gizlice bakmak, araştırmak anlamları Az.T.'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Gözlemek* Türkçe bir fiildir. *Köz* 'görme, bakma, seçme, anlama, tanıma' bildiren köten.

Ağız ayrılıklarından kaynaklanan *küz, kös,göz* biçiminde söylenişleri de var .Görmek eyleminden kaynaklanan bütün sözlerin kökeni, bu dönüşme nedeniyle *göz*'dür. Bugün *küz, köz, kös, göz* biçimlerinden hangisinin kök olduğunu, başlangıçta hangisinin

⁵⁷ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s.575.

⁵⁸ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1983, III c, s. 187.

söylendiğini saptama olanağı yoktur. Yazıya geçişin çok sonra olması, ağız ayrılıklarına göre yazılması, bugün bilinen biçimlerin kalmasını sağlamıştır. *Göz* kelimesine çeşitli fiil veya isim yapan ekler getirilerek bir hareketin veya nesnenin adı oluşuyor. Bunlardan biri de gözlemek fiilidir.⁵⁹

Türevleri: T.T. gözlem, gözlemci, gözlemcilik, gözleme, gözlemleme, gözlemlemek, gözleyici, gözleyiş, gözlenme, gözlenmek, gözletmek.

Az.T. gözləmə, gözlənilən, gözlənilmədən, gözlənilməz, gözlənilməyən, gözlənilmək, gözlənmə, gözlənmək, gözlətmək, gözləşmək.

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: Onarmak, yamamak (Bo, Krk.)

Nişan Almak (Ant.)

GÜCENMEK

T.T. gücenmek (*nsz,-e*) Birinin beklenilmeyen bir davranışı veya sözü karşısında kırgınlık duymak, üzülmek.

Toplantıya çağrılmazsa, bize gücenir.⁶⁰

Az.T. gücənmək 1.Güc sərf etmək, güc vurmaq. *Stolu qaldırmaq üçün gücənmək.*

2.Cəhd etmək, çox çalışmaq.⁶¹ *Sərdar Rəşid bu son sözünün cavabını vermək üçün xeyli gücəndi.* (M.S.Ordubadi)

Yapı:N.F; DL.T; K.B; bulunmamaktadır. Gücenmek (Tar.S, III c, s.1838);

⁵⁹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.295.

⁶⁰ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s .578.

⁶¹ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1983, III c, s.217.

Kam.T. **كوجنمك**

Anlam: Az.T’ deki güç kullanmak, güç sarfetmek, çaba göstermek, çok çalışmak anlamları T.T.’de bulunmamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bu fiil kök anlamını korumuş bugün de kullanılmaktadır. T.T’de ise bu fiil kök anlamının dışındaki anlamının genişlemiş şekliyle kullanılmaktadır.

Köken Bilgisi: *Gücenmek* Türkçe bir fiildir. Gücenmek fiili *küç*, *güç* kökünden türemiştir. *küç-e-n-mek*, *küçenmek*, *gücenmek* şekline girmiştir. Eski Türkçede *küç* şeklinde geçmektedir. *Uyg*.da *küçenmek* (güçlenmek, zorlanmak); *küçetmek* (gücendirmek); *Kâş*.da *küçelmek* (baskı yapmak, zorla elindekini almak); *küçenmek* (gücü, direnci kalmamak, ağırlaşmak) şeklinde geçmektedir. Gücenmek fiilinin kök anlamı ‘yük altında kalmak, gücün altında ezilmek, dış gücün etkisiyle kendi gücü azalmak’tır. Bu fiil anlam genişlemesiyle: incinmek, darılmak, kırılmak.⁶²

Türevleri: T.T. Gücendirici, gücendirme, gücendirmek, gücenik, gücenilmek, güceniş, gücenme.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: gücenmek-gıdıklanmak (İst, Brt, Kn, Ks.)

GÜDMEK

T.T.gütmek -der(-i) 1.Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek
2.mec.Bir düşünceyi bir duyguyu veya bir ilkeyi gerçekleştirilmeye çalışmak, *Amaç gütmek,kin gütmek*.

3.mec.Bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda

---

⁶² İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.299.

yönetmek, sevk ve idare etmek.⁶³

Az.T. güdmək 1. Gizlicə birinin dalınca baxmaq, gözdən goymamaq, gözləmək *O yolda adam qoymağa Qədimin yolunu güdməyə başladı.* (S.Rəhimov)

2. Qorumaq, mühafizə etmək, qayğısına qalmaq. *Süd bişirdi, səs-səmir yox, heyvan güdən uşaqlar; Bir qalanın ətəyində od qalamış isinir.*⁶⁴ (A.Şaiq)

Yapı: K.B; N.F; D.L.T; E.T.Y; Tar.S. bulunmamaktadır. Osm. كوتمك; Kelile ve Dimne. كودمك 14.y.y

Anlam: Az.T'deki Birini gizlice takip etmek, gözünü üzerinden ayırmamak, göz takibine almak anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Gütmek* fiili Eski Türkçede *küd-* şeklinde kullanılmıştır. *Gütmek* fiilinin iki şekli vardır: *güt* ve *küt* V.Bang *güt* ve *küt* fiilinin sonundaki *-t*'nin etken çatının takısı olduğunu gösteriyor.

Kü-nün 'korumak muhafaza etme, otarmak' anlamlarını ifade ettiğini belirtiyor.

Fiilin gerçek tarihi şekli olan *küt*'ü V.Bang *kütci* (çoban) kelimesinden ayırmıştır. *Gütmek* fiilinin *güd d*'li şekli *güt*'e göre ilk ve daha eskidir. *T*'li şekil telaffuzdaki farklı söyleyişten dolayı ortaya çıkmıştır. *Güdme*'nin daha eski olduğunu *küd-köd Kaşkarlı Mahmud*'un *Divan-i Lügatit Türk Eseri*'de kanıtlamaktadır.⁶⁵

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: güdermek, güdmek

1. Hayvan otlatmak (Isp, Mn, Sv, Ank, Ky, Dz, Ant.)

2. Gözetlemek, bir işi ya da bir düşüncüyü izlemek (Ay, İz, Bo, Ank, Mr, Or.)

⁶³ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s. 587.

⁶⁴ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1983, III c, s.205.

⁶⁵ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s.107,108.

İŞLEMEK

T.T. işlemek (-i)1. Bir şeye emek vererek onu daha elverişli, daha üstün, iyi bir hale getirmek. *Türk şairleri aruzu işlemişlerdir.*

2. Girmek, nüfuz etmek, tesir etmek.

3. İş görmek, işle uğraşmak, çalışmak.

4. Bozuk ve kullanılmaz halde olmamak, çalışır olmak.

5. Hareketli ve faal halde çalışır olmak. *Ev değil, han gibi bir şey, gece gündüz işler.*

6. (yara için) kapanmamak.

7. Yapmak, imal etmek

8. Oymak, oyarak süslemek, nakış yapmak.

9. Gidip gelmek, bir yol üzerinde sefer yapmak, çalışmak. *Son günlerde Karadeniz'e işleyen küçük bir vapurda çalışıyordu.* (R.N.Güntekin)

10. İğne ile işleme yapmak.

11. Herhangi bir konuyu ele alıp incelemek, anlatmak.

12. Düşüncelerini bir başkasına tesir ederek benimsetmek. *Ben onu işleseydim, bu fikirde olmazdı.*

13. Kötülük yapmak, cefa etmek.

14. Ham petrolü arıtmak.⁶⁶

Az.T. işləmək 1. İş görmək, bir işlə məşqul olmaq. *Tarlada işləmək, evdə işləmək*

// Bir yerdə xidmət etmək. *Harada işləyirsən? Məktəbdə işləmək, fabrikdə işləmək.*

// (dan) Bir vəzifə daşımaq, bir peşədə çalışmaq, vəzifəsini yerinə yetirmək. *Mühasib*

---

⁶⁶ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2000, II c, s.1440.

işləyir. İdarədə katib işləyir.

2.Çalışaraq yaratmaq, hazırlamaq, mükəmməlləşdirmək, yaradıcı əməklə məşqul olmaq. *Yazıçı yeni əsər üzərində işləyir.*

3.Müntəzəm sürətdə öyrətməklə, yetişdirməklə, tərbiyələndirməklə məşqul olmaq. *Uşaqlarla işləməyi bacarmaq lazımdır.*

4.Hər hansı alət, cihaz, maşın və s. vasitəsilə iş görmək

5.Bədən üzvlərinin fəaliyyəti haqqında. *Nəbzi işləyir. Ürəyi işləyir.*

6.Hərəkətdə olmaq, dayanmadan iş görmək (maşın və s. haqqında) *Maşın işləyir.*

//Saat haqqında. *Saat 2-ye işləyir.*

7. Hər hansı bir şey vasitəsilə hərəkət etmək, hərəkətdə olmaq

8.Açıq olmaq, fəaliyyətdə olmaq, xidmət göstərmək. *Kitabxana həftənin bütün günlərində işləyir.*

9. Prosesi davam etmək, uzanmaq (xəstəlik, yara və s.haqqında)

10. həkk etmək, qazımaq, yaxud naxış vurmaq, bəzək vurmaq.

11.Bir şeyin içərisinə keçmək, dərinləşmək. *Güllə bədənina xeyli işləyib*

//Tə'sir etmək, girmək, nüfuzu çatmaq

13.Açılmaq, atılmaq (qurşun)

14. *məc.*Təsir etmək, izah etmək, göstərmək

15.Etmək, yol vermək,görmək.(Cinayət, günah)

16.İşlək olmaq, gediş gəlişli olmaq

17.Bir sıra isimlərlə yanaşı mürəkkəb fe'l və ifadələr düzəldilir: Ağzı işləmək-bir şeylər yemək; başı işləmək-kafası çalışmaq.⁶⁷

---

⁶⁷ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1980, II c, s.462.

Yapı:E.T.Y. N.F.إشلاكان (I m, III c, s. 340-17); D.L.T. إشلاماك (I c, s.286-20);

Kam.T.إشلمك; işlemek (Tar. S, 1967, IIIc, s. 2119);

Anlam: Az.T'deki Bir yerde hizmet etmek, bir işte çalışmak, vazifesi olmak, vücut organlarının çalışması ile ilgili anlamı T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *iş,ış* 'devinme,çalışma,yapma,davranm' bildiren kökten *iş* Eski Türkçe bir kelimedir. Sonuna isimden fiil türeten *-le* eki getirilerek bu fiil oluşmuştur. Türkçe yazılı belgelerin en eskilerinde, sözlüklerde *iş,ış* sözcüğü bugünkü anlamdadır.⁶⁸

Türevleri: T.T.işleme, işlemeci, işlemecilik, işlemeli, işlenmek, işletme, işletmeci, işletmecilik, işletmek.

Az.T. işleme, işlemeli, işlenilmek, işlenmek, işlenmiş.

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: 1.Çimlenmek, filizlenmek (Gaz.)

2.Ayçiçeği ya da kabak çekirdeği yemek (Ank.)

3.Mısır tanelerini ayırmak (Çaycuma, Zn.)

İTMEK

T.T.itmek *-er,(-i)* 1.Bir şeyi güç uygulayarak ileri götürmek, gitmesi için zorlamak. *Masayı itmek. Arabayı arkadan itmek. Genç kadının on u itrek, odadan çıkarmasını istiyordu.* (P.Safa)

2.(kapı, pencere için) Güç uygulayarak açmakveya kapamak. *Yavaşca kapıyı iti,*

⁶⁸ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.353.

elinde yoğurt barkacığıyla girdi. (H.E.Adıvar)

3.Bulunduğu yerden aşağı düşürmek. *Dağdan itmek, Suyu itmek*

4.Sürüklemek, sevk etmek. *Beni bu işe sen ittin.*

5.Fiz.Bir cisim belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisinden uzaklaşmaya zorlamak,çekmek

İte kaka 1.(kaba bir biçimde) iterek zorla.

2.mec. Güçlülüklerle.⁶⁹ *Çocuğu ite kaka okutmaya çalışıyoruz.*

Az.T. itmək 1.Yoxa çıxmaq, qeyb olmaq. *Pulu itmək, üzüyü itmək*

//Azmaq, azıb qalmaq, başqa yerə düşmək

2.Əvvəlki keyfiyəti yox olmaq.*Yuyulandan sonra parçanın rəngi itib.Yaşa dolduqca gözün nuru itir.*

3.məc. Puç olmaq, heçə çıxmaq, hədəf getmək, boşa çıxmaq. *Vaxtım itir. Yaxşılıq itməz.*

4.məc. İçində sözü ilə...içinde itmək. Bir şeyin bolluğunu, çoxluğunu bildirir. *Qızıl içində itmək, ipək içində itmək.*⁷⁰

Yapı: K.B.itti(I m,418); N.F. ائى (Im,360-12);D.L.T.ائى (Ic,171-17); E.T.Y.itdim (I, 22); Tar.S. bulunmamaktadır.

Anlam: İtmek fiilinin kök anlamı Eski Uygur yazıtlarındada kaydedildiği gibi 'itmek, ikinci de reddetmek, tepmek'dir.

Az. T'deki kaybolmak, yok olmak, şaşırıp başka bir yere gitmek anlamı T.T'de bulunmaktadır.

Köken Bilgisi: *İt* Türkçe bir fiildir.Türkiye halk ağzında kullanılan *ütürmek* fiiline

⁶⁹ *Türkçe Sözlük*, Ankara1988, I c, s. 735.

⁷⁰ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1980, II c, s. 439.

bakılırsa, kökteki *-t-* ünsüzünün ilk şekil olduğu gösterilebilir. Fakat bazı bilgiler bunu isbata yetersizdir. Ancak Azerbaycan halk ağzında kullanılan kökteki sedalı *d'*li şekil U.A.Kastrenin de kaydettiği gibi daha eskidir. (iderben, itermen, Gastren) sonuncu şekil gösteriyor ki *-d -t* yerine seslendirmek zordur. Bunu düşünmeden *idmah* fiilini seslendirirken bu durum farkedilebilir.

Bu yüzden kökteki *-d'*li şekil fiilin daha eski bir şekil olduğunu gösteriyor.⁷¹
(iderben, id)

KAYIRMAK

T.T.kayırmak(-i) 1.Korumak, yardımcı ve destek olmak, himmet etmek.

Avlu dibi sıyırma

Ana beni kayırma,

Kayırsan sen kayır,

Başkasına duyurma (S.Akalın, Türk Manileri)

2.Haksız yere kolaylık göstermek, kolaylık göstererek menfaat sağlamak, iltimas etmek.

3.*esk.* kaygılanmak, üzülme⁷²

Az.T. qayıрмаq 1.Emal etmək, hazırlamaq, istehsal etmək. *Bu fabrikdə mebel qayıırırlar. Süddən pendir qayıırırlar.*

2.Bina etmək, qurmaq, tikmək.*Bu evi kim qayırmışdır?* 3.Hazırlamaq, düzəltmək, qurmaq. *Ay uşaq-cəld bir ocaq qayıırın, qəhvə içək-dedi.*(Çəmənzəminli)

⁷¹ E.V. Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.386.

⁷² *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2000 II c, s. 1598.

4.Tə'mir etmək, əyər əskiyini çatışmayan yerlərini düzəltmək. *Damın axan yerini qayırmaq.*

5.İş görmək, bir işlə məşqul olmaq.⁷³ *Bu vaxta gədər evdə nə qayırdın?*

Yapı: D.L.T.قیغردی (III c, 193-26); Kam. T.قیرمق ; kayırmaq, kayurmaq (Tar. S. IV c, s. 2375); E.T.Y; N.F; bulunmamaktadır.

Az.T' de ön sesin yumuşamasıyla *qayırmaq* olmuşdur.

Anlam:AZ.T'deki yapmak,hazırlamak anlamları T.T.'de kullanılmamaktadır.

Köken Bilgisi: Bu fiil Tuvaca olan *hayırğa*'dan 'sert taşın kalıbı' ortaya çıkmıştır. Kayırmaq fiili daha önce kök şekliisin olan *kayrak*, *kayır*'dan *kayra* fiiline dönüşmüştür. Bu fiilin ilk anlamı 'düşünmek, bir eylemden dolayı sıkıntı duymak, içi daralmak'.Anlam genişlemesiyle 'korumak, yardımcı olmak, ilgilenmek' anlamları ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Türevleri: T.T. kayırıcı, kayırıcılık, kayırılma, kayırılmak, kayırış, kayırma, kayırtmak

Az.T.qayırma, qayırtmaq

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında:

1.Yapmak, hazırlamak (Ks, Ahıska, Iğ, Kr.)

2.Korumak, esirgemek (Isp, Dz, Ay, Ks, Sm, Ama)

KAYITMAK

T.T.kayıtmak (-den)hkk. Bir şeyi yaqpmaktan vazgeçmek, bir karardan dönmek,

⁷³ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1964, I c, s. 398.

⁷⁴ Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1997, s. 217.

nükul etmək, rücu etmək.⁷⁵

Az.T. qayıtmaq 1.Getdiyi yoldan və ya yerdən geriyə, əvvəlki yerinə dönmək. *O getdiyi yerdən qayıtdı. Səfərdən qayıtmaq.*

2.Dönmək, yenidən gəlmək, yenidən başlamaq, yenidən müraciət etmək. *Bu mövzuya sonra yenə qayıdacağım. Əvvəlki fikrinə qayıtmaq.*

3.Yenidən meydana gəlmək, zahir olmaq, təzələnmək, bərpa olmaq. *Xəstəliyi qayıtdı.*

4.Qayıdıb şəklində-1)dönüb, dönərək, üzünü çevirərək.⁷⁶

Yapı: D.L.T. *فيثْرَمَاق*(III c, 193-4); N.F. *فيثورُمُق* (I m, 83-16); *kayıtmak* (Tar.S, IV c, s. 2385);K.B; E.T.Y. bulunmamaktadır.

Anlam: Bu fiil Türkiyə Türkçesinin yazı dilində istifadə edilməməkdir.Türkiyə folk ağzında istifadə edilən bu fiil Azərbaycan Türkçesindeki anlamlarıyla eynidir.

Köken Bilgisi: *Kayt-kay* fiilinin ölmüş şəkl*(kað)* dönmək, *kay*'eğmək, bükmək' konuşmaq anlamına gələn *ayt* fiilindən türeyən *kay* şəkl*i* neredənki *kayt-kadı*⁷⁷

Kad:ın 'eğilmək, dönmək' sebep şəkl*i* olaraq göstərilir. Hangisiki anlamca *kay'a* 'geri döndürmək' yaxlaşıyor. *Kayt*'tan türeyenler fiilimsiler olaraq yayılmış ve zarf şəkl*i* *kayt*'ın yenidən, geriye, arkaya ve kaytar.⁷⁸

Ek Bilgi: Türkiyə Folk Ağzında: *kayıtmak-geri dönmək* (Ama, Doğu Beyazıt, Ağ, Vn, Nğ, Kn.)

⁷⁵ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 820.

⁷⁶ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, I c, s. 398.

⁷⁷ Rs.VEWT. 223 Acl. 597a.

⁷⁸ Rosiyskaya Akademiya Nauk, Etimologičeski Slovar Türskix Yazıkov, Moskva 1997, s.208, 209.

KAYTARMAK

T.T. kaytarmak (-i)hlk.1.1.İş yapmaktan kaçmak.

2.(nsz) (esk) Geri çevirmek, iade etmek.⁷⁹

Az.T. qaytarmaq 1.Alınmış yaxud göndərilmiş bir şeyi geri vermək, göndərmək
Kitabı oxuyub mənə qaytar,Borcunu qaytarmaq.

2.Xahişlə və ya başqa bir yol ilə bir yerə qayıtmağa yaxud geri dönməyə məcbur etmək
Yarı yoldan qaytarmaq,hələ uzağa getməmişkən qaytar!(S.Rəhimov)

Söz cavab qaytarmaq-Özündən böyük olan birinin söylədiklərini və ya əmirlərini eşitməyərək sərt şəkildə rədd etmək, böyüyə qarşı çıxmaq.⁸⁰

Yapı: N.F.قَيَّارِى (I m, III c, s. 54-8); D.L.T. قَيَّارِى (Oğuzca) (III c, s.193-8);

Kaytarmak, kayturmak (Tar. S, 1969, IV c, s. 2387); K.B; Es.T.Y. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki Alınmış yahut gönderilmiş şeyigeri vermek,ricayla ve ya başqa bir yol ilegeri dönmeğe veya bir yere dönmeğe mecburetmek anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Kaytarmak* fiilinin ilk şekli *kay*'dır. (*kaδ*) (döndürmek, eğilmek, bükme) *kaytarmak* fiilinin ilk şekli olan *kay*'ın ve artık kullanılmayan *kayt*, *kadıt* 'geri döndürmek' *kay* anlamca ve şekilce yakın olan *-kad-* 'eğmek, döndürmek,' anlamına gelen bir kökten ortaya çıktığı izah ediliyor.⁸¹

Türevleri: T.T.kaytarıcı, kaytarış, kaytarma

⁷⁹ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 824.

⁸⁰ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1964, I c, s.402.

⁸¹ Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1997, s. 209.

Az.T.qaytarılma, qaytarılmaq, qaytarılmaz, qaytarıcı, qaytarış, qaytarma

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında:

- 1.Atın gemini çıkarmadan, ahıra çekip bağlamak (Kü.)
- 2.Atın dizginini eğerin üst kenarına takmak (Isp, Brd, Mn, Kn, İç, Mğ.)
- 3.Geri çevirmek, döndürmek (İz, Brs, Ama, Tok, Tr, Kr, Vn, Mr.)
- 4.Yerleştirmek (Isp.)
- 5.Başiboş bırakmak, salıvermek (Dz.)
- 6.Kibirlemek, kendini beğenmek (Kn, Mğ.)
- 7.Kayırmak, kurtarmak (Mğ, Ama.)
- 8.Kusmak, çıkarmak (Or.)

KIŞKIRTMAK

T.T. kışkırtmak -i 1.(Kümes hayvanlarını) Ürkütüp kaçırmak.

2.Bir kimseyi kötü bir iş yapması için harekete geçirmek, tahrik etmek.⁸²

Az.T. qışqırtmaq *icb.*Birinin qışqırmasına, bağırmasına, çığırmasına səbəb olmaq, bağirtmaq.⁸³

Yapı: N.F; E.T.Y; K.B; T.S; bulunmamaktadır.

Anlam: AZ.T’de birinin bağırmasına, çığırmasına sebep olmak, bağirtmak anlamları T.T’de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Türkçe bir fiildir. Ancak *kış* (yansıma ses. Bu sözcüğün soğukların

⁸² *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s.862.

⁸³ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, 1964, II c, s. 531.

sürdüğü dönem olan kışla ilgisi yoktur.) tan *kış-k-ı-r-t-mak* (bir kimseyi, yada kümes hayvanlarını ürkütüp kaçırmak) Kötü bir iş yapmak isteği uyandırmak, birini kötü bir eyleme itmek.⁸⁴

Türevleri: T.T.kışkırtı, kışkırtıcı, kışkırtıcılık, kışkırtılma, kışkırtılmak, kışkırtış, kışkırtma.

Az.T.qışqırıq, qışqırıqçı, qışqırışmaq, qışqırma, qışqırtı, qışqırtma.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: kışkırtmak-geri çevirmek (Rz.)

KOŞMAK

T.T.koşmak¹ -ar 1.Adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek. *Biriyle kavga ederken kızıacak olursa hızlı koşmak için pabuçlarını eline alan sokak çocukları gibi....*(R.N.Güntekin)

2. Bir yere ivedilikle gitmek. *Pencerede dolaşan gölgelerden bir şeyler sezmeğe çalışarak koşuyorum* .(Y.Z.Ortaç)

3.Bir işle çok ilgilenmek, koşuşturmak

4.Koşuya çıkmak. *Doru at bugün koşmayacak*.

5.mec.(Ardından veya peşinden zarflarıyla) kovalamak, üstüne düşmek, izlemek. *İki yıldır bu işin peşinden koşuyorum*.

Koşmak²-ar,(-e) 1.Birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, Arkadaş olarak vermek.

---

⁸⁴ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.409.

2.Hayvanı çekeceği şeye bağlamak. *Atları arabaya koşmak*

3.Şart ileri sürmek.

4.Birini, bir işte görevlendirmek işe koşmak.⁸⁵

Az.T.qoşmaq 1.Arabanı və s-ni çəkib aparmaq üçün atı ve başqa qoşqu heyvanlarını xüsusi surətdə arabaya və s-yə bağlamaq. *Öküzləri kotana qoşmaq, Arabaya dörd at qoşdular.*

2.İlişdirmək, bənd etmək, bağlamaq. *Qatara əlavə vaqon qoşmaq.*

3.Birləşdirmək, qatmaq. *Mən də qoşdum səsimi, bu gəncliyin səsinə.* (Ə.Cavad)

4. Cəlb etmək, bir işin iştirakçısı etmək

5.Birgə, bərabər göndərmək, yanınca göndərmək, yoldaş etmək. *O, Süleyman adlı bir nəfəri bizə qoşdu.*(Ordubadi)

6.Düzəltmək, tə'lif etmək, demək. *Mahnı qoşmaq, Dastan qoşmaq.*⁸⁶

Yapı:K.B.koşar erse (2631); Kam. T. قوشمق D.L.T. فشنى (II c, 14-5)

. *koş-* (Tar.S, IV c, 2668); N.F; E.T.Y.bulunmamaktadır. Az. T' de bu fiil ilk sesi sert ünsüzle söylenir: *qoşmaq*

Anlam: Az.T'de düzəltmək, təlif etmək, demək anlamları T.T.'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: G.Dörfere görə birləşdirmək, birkaç birləşdirilmiş eşya anlamına gelen nitekim bazı Türk dillerindeki *koş* 'karıştırmak', *kop* 'hepsi', *koq* 'ok' anlamına gelen *ko* 'birləşdirmək' dan ortaya çıkmıştır.

E.V. Sevortyan ise *koş*'u koşmaq fiilinin kökü olaraq göstərir.

Bu bilgilerin dışında koşmaq fiilinin köküne yapılan dəyərləndirmələrə görə daha yaygın olanı Türkmencedeki *koş* 'eklemek, birləşdirmək' ve Moğolcadaki *xoli*,

⁸⁵ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 902.

⁸⁶ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1964, II c, s. 557.

‘karıştırmak’ ve *xolbo* ‘birleştirmek, bağlamak’⁸⁷;

Çuvaşcadaki *xüşe*, *xuş* ‘emretmek, eklemek’ ve diğer Türk Dillerindeki *koş* fiilinin sonundaki *-ş*’nin⁸⁸ Kıpçak Tatar kaynaklarından ortaya çıkmıştır.

A.M.Şerbak yeniden değerlendirerek isim olarak *koşu* ‘çift, bagaj, eşya’ fiil olarak ‘birleştirmek, eklemek’ anlamlarıyla gösteriyor.⁸⁹

Türevleri: Az. T. *qoşqu*, *qoşqulanmaq*, *qoşdurma*, *qoşdurmaq*, *qoşdurulma*, *qoşdurulmaq*, *qoşma*, *qoşulan*, *qoşulma*, *qoşulmaq*.

KURTARMAK

T.T. kurtarmak (-i) 1.Bir canlıyı, tehlikeden veya zor durumdan uzaklaştırmak. *Şu durup dururken şimşek gibi çakan ağrılardan kurtarsınla, servetinin yarısını anamın ak sütü gibi vereyim.* (R.N.Güntekin)

2. Kurtulmasını sağlamak, uzaklaştırmak;

3. Kazandırmak, yeniden ele geçirmek. *Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.* -Atatürk.

4.Bir şeye zarar gelmesini önlemek

5.Birinin cezalandırılmasına engel olmak. *Onu ancak iyi bir avukat kurtarabilir.*

6.(olumsuz olarak)Bir şeyin değerini karşılamamak.⁹⁰ *Beş bin liradan aşağısı kurtarmaz*

Az.T.qurtarmaq Bitirmək, axıra çatdırmak, tamamlamaq. *İşini görüb qurtarmaq,*

⁸⁷ bkz. Gomb, ANH, 259, Ram, KWb. 183a, 184a, Ras.VEWT 283a-b.

⁸⁸ bkz. Räs. ČLČ23.

⁸⁹ Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 2000, s. 90, 92.

⁹⁰ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s.933.

məktəbi qurtarmaq, Söhbəti qurtarmaq;

2.Bitmək, tamamlanmaq, axıra çatmaq. *İclas axşam saat 9-da qurtardı.* (Ə.vəliyev)

3.Tükənmək. *Pullar xərclənib qurtarmışdır.*

4.Xilas etmək, azad etmək. *Axır neçə nəfər əliagaçlı gəlib məni itlərin ağzından qurtardılar.*(Haqverdiyev); //ağır, pis, çetin vəziyyətdən çıxarmaq

5.Xilas olmaq, özünü xilas etmək, qurtulmaq. *Bir nəfərin zindandan qurtarması Firudunu sevindirdi.*(M.İbrahimov)

6.Ölmək, keçinmək. *Xəstə artık qurtardı.*⁹¹

Yapı: N.F. قُورْتَارْمَقْ (I m, III c, 16-13); D.L.T. قُورْتَارْمَقْ (II c, 192-19); Kam.T. قُورْتَارْمَقْ

Kurtaltmak-kurtarmak (Tar.S. IV c, s. 2741) K.B. kutgar-kutgaru (6260); Az.T' de ön sesin yumuşamasıyla *qurtarmaq* olmuştur.

Anlam: Az. T'deki Bitirmek, tamamlama, sona erdirmək, tükenmək anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Kurtarmak Eski Türkçe bir fiildir. Fiilin kökü *kut*'tur. *Kut* kökünde saklı anlam 'kutluluk, mutluluk, yücelik, uğur'düşünülürse, *kutgar-mak* fiilin kişiyi iyiliğe kavuşturmak, bir sıkıntıdan acıdan olumsuz durumdan berileme anlamı içerdiği anlaşılır. Dğer yandan yine kurtarmak anlamında kurtgarmak (Uyg.) sözcüğü de var. *Kur* kökünü incelediğimiz de kuşak, kemer, toka sıra birbiri ardınca dizilme kurmak, kurumak, toplanmak bg. değişik anlamlar içerdiği görülür.

Kâş. Sözlük'ünden, *Kutatgu Bilig*'ten daha eskilere gittiği söylenen kimi yazın ürünlerinde (Eski Türk Şiiri RRA) *kutgar* sözcüğünü buluyoruz.

Kutgarlı olarak geçen bu sözcüğün bulunduğu yazı bölümü kopmuşsada kök olan

---

⁹¹ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1964, I c, s. 581.

kutgar kalmıştır. Demek kurtarmak anlamında kutgar biçimi vardı. ‘*Ajunung kutgargalı*’..’*evrenleri kurtarmak için*’ RRA çevirisinde alemleri kurtarmak için deniyor.

Bu örneklerden görüldüğü gibi, kurtarmak fiilinin en eski kökü *kutgarmak*’tır. Ses değişmesi nedeniyle *kurtgarmak*, en sonra *kurtarmak* biçimini almıştır.⁹²

Türevleri: **Az.T.** qurtaran, qurtarıcı, qurtaracaq, qurtarılma, qurtarılmaq, qurtarıcılıq, qurtarış, qurtarma, qurtarmaz.

T.T. kurtarma, kurtarıcı, kurtarıcılık, kurtarılma, kurtarım, kurtarış

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: Kotarmak, katarmak, kortarmak, kurtarmak.

1.Bir kaptan, başka bir kaba yemek boşaltmak, yemeği kaplara dağıtmak (Ber, İz, Tr, Ba, Brs, İzt, Ama, To, Kü, Çkr)

2.Kotarmak-Bir işi bitirmek, başarmak (Brd, İz, Mn, Ama, To, Krk, İst, Sm, Sv.)

3.Kotarmak-koşarak gelmek(Rz)

4.Kotarmak-konuşmak, söylemek (Dy.)

OKŞAMAK

T.T. okşamak (-i) Sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya eliyle hafifce dokunmak

Kaynaktan çalayan su gibi serin

Saçını okşasın yine ellerin

Bütün arzuların ve emellerin

---

⁹² İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s. 448.

Belki en büyüğü ,bu emel anne

(Y. Nabi, Nayır)

2.*meç.* Övmek, gönül almak, hoşla gitmek.

3.*arg.* Dayak atmak, hafifce dövmek, vurmak

4.*meç.esk.* Benzemek, andırmak, hatırlatmak. *Muzun tadı kavunun tadını okşar.*

5.Hafifce dokunup sıyırıp geçmek.

6.Hafifce ve hoşla gidecek şekilde kendini hissettirmek.⁹³ (C.S.Tarancı, Otuz Beş

Yaş)

Mevsim bahar devamı bir yazdı

Okşamak devresindeydi rüzgar

Az.T.Oxşamaq¹ Bənzəmək. *Anasına oxşamaq, Bir- birinə oxşamaq. Baxıram, siz çox yaxşı adama oxşayırsınız.* (H.Nəzərli)

Oxşamaq² 1.Nəvaziş etmək, öz sevgisini ifadə etmək, nazlamaq. //nəvaziş, sevgi əlaməti olaraq əli ilə sıgallamaq, əlini sürtmək. *Gəl, ipək saçını oxşayım; Səninlə bir anda yaşayım.* (M.Müşfiq)

3.*məç.*Xoşlandırmaq, ləzzət vermək, ruhunu oxşamaq

Ölü üçün oxuyub ağlamaq, ölünü oxşamaq.⁹⁴

Yapı:D.L.T.أخشاماق (I c,s.284-4);N.F.أوخشايور (I m, s.115-9); E.T.Y. ohşamak (oğşamak)اوخشاماق (Tar.S, V c, s.2939)

Anlam: Bütün eski kaynaklarda okşamak fiilinin ilk anlamı ‘benzemek, birisini (yüz, görünüş olarak) hatırlatmaq’ olarak geçiyor. Az. T’ deki ölen birisi için sagu ağıt yakarak ağlamak, benzemek, andırmak anlamları T.T’ de bulunmamaktadır.

⁹³ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2000, III c, s. 2152, 2153.

⁹⁴ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, 1983, III c, s. 456.

Köken Bilgisi: Okşamak fiili asıl Türkçe bir fiildir. Bu fiilin Asıl şekli *oğşa*'dır. Sonradan türeyen *ok* şekli *oğ*'dan bozmadır. K.Vamberi sıfat olan *oğşa-oğşa* fiilinin *ok*'tan 'bu gibi aynı' türediğini öne sürüyor. V.V.Radlov *okşa* fiilinin *ok*'tan 'hemen hemen,aynı' türediğini gösteriyordu.

V.Bang'ın etimolojisinde ve A. Zayançkovskoya göre okşamak fiilinin en eski şekli (*-ukša-/uša-*)dır.

A.Fön Gaben'e göre *oğşa oquš* 'kabile, nesil, boy' *-şa-* fiilden fiil türeten ek şeklinde ortaya çıkmıştır. En Eski Türk Yazılı Anıtları bu fiilin en eski şeklinin *oğşa* olduğunu isbat ediyor.Çünkü *-oğ-* şekli *ok*'tan bozma olamaz, hatta *-oğ-* bir sessiz ünsüzün önünde geliyorsa *-şa- ok*'tan bozma olması imkansız. Demek ki *-oğ-* daha eskidir.ve *-ok-< -oğ*'dan bozmadır. Bu fiilin en doğru etimolojisi K.Ramsted tarafından 1912 yılında öne sürülmüştür. *okşa<ok-* 'benzer, bu gibi' *-şa-* eki fiilden fiil yapan ektir.⁹⁵

Türevleri:T.T. okşama, okşamalık, okşanma, okşanmak, okşantı, okşatmak, okşayıcı, okşayış;

Az.T.oxşadılmaq, oxşayıcı, oxşayış, oxşama, oxşar, oxşanmaq, oxşarlıq, oxşatmaq;

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: ohşamak-benzemek, andırmak. (Afşin, Mr, Çr, Ar.)Ohşamak-sevmek (Ber, İz.)

Azerbaycan Halk Ağzında: oxşalmağ. *Ölen üçün ağlamaq, yas saxlamaq.* (Şamaxı)

Oxşatmağ Ağlatmaq, ağlamağa mecbur etmek (Şamaxı)

ÖTMEK

⁹⁵ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.419.

T.T.ötmək –e ,nsz.1.(Kuş ve böcekler için)Değişik tonda ses çıkarmak.

Gelmiş o yaylanın baharı/öter bülbüller hoştur avazı (Aşık Veysel)

2.(Üfleme çalgıların)sesi çıkarmak

3.Yankı veya yankılı ses vermek. *Nişancı dükkânlarındaki kuvvet oyuncağının zili çin çin öttü.*(S.F.Abasıyanık)

4.arg.Anlamsız, boş konuşmak.

5.arg.(Sarhoş)kusmak.⁹⁶

Az.T. ötmək¹.Keçmək, keçib getmək, gəlib keçmək. *Yoldan ötmək.* //Bir yerin, sahənin ortasından,içindən keçmək, keçib getmək.*Kənddən keçmək.*

//Uçub getmək, uçaraq keçmək. *Bir dəstə quş çayı ötdü-Hərdənbir kəndin üzərindən durna dəstələri ötüb keçirdi.*(Ə.Məmmədخانلی)

2.Hərəkətdə, yərişdə, qaçışda qabaqlamaq, irəli getmək, ötüb keçmək.*Yük maşınını ötmək.*

//İrəlidə olmaq, keçmək.yarışda ötmək.

//məc.Bir şeydə o birilərinə görə daha çox müvəffəq olmaq.Daha çox nailiyyət əldə etmək.Dərsdə yoldaşlarını ötmək.

3.Keçmək, aşmaq, qurtarmaq.(saat,mövsim, zaman,yaş haqqında)*Yaş əllini ötüb. Qış da yavaş yavaş qarı soyuğu ilə ötüb getdi.*(Y.V.Çəmənəminli)

ötmək² Oxumaq, civildəşmək. *Səhər açıldı, quşlar ötdü.*(Ə.Vəliyev)

//məc.Tərənnüm etmək. *Yaşıl yamacda qumru tək, ötür yanıqlı bir tütək.*
(Ə.Cəmil)⁹⁷

Yapı: N.F.أوثمادی (Im,30-2);D.L.T.أثى (I c, 171-6); Kam.T; اوتمك K.B.öt, ötgen

⁹⁶ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s.1144.

⁹⁷ Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Bakü 1983, III c, s.471.

(6114), *ötmek* (Tar.S.V c, s. 2134.); E.T.Y. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki geçip gitmek, uçub gitmek, (kuşlar için) hareketde, koşuşta ireli geçmek, bitmrk anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: M.Räsänen (soru altında)Türk Dillerindeki *öt* fiilini G.Ramstedin *Kalmık Sözlük*'üne dayanarak Moğolcadaki *öte-l ötu-l* 'eskimek, kocamak' fiiline benzetmiştir. G.Ramsted ise *öt* fiilinin bu gösterilen şekillerden ortaya çıkmış olabileceği yaklaşımında bulunuyor: Korecedeki *putta* 'takılıp kalmak, birşeye saplanıp kalmak', *puthe, pithe* 'içinden arasından' (Ramsted SKE 212)

Vladimirsov³²³ Moğolcadaki (*öçi<öti-* 'demek, konuşmak, yalvarmak, haber, bilgi vermek) Lessing (*óci*) ve Kozin SS 586 (*öcil*-haber, bilgi vermek) Türkçedeki *ötle* uygun olduğunu gösteriyorlar.⁹⁸ Türkçedeki *öt* ile Moğolcadaki *öçi*'nin homogen olduğu görülüyor.⁹⁹

Türevleri:T.T.ötme, öttürme, öttürmek, ötücü, ötüş, ötüşmek, ötüşme.

Az.T.ötmə, ötkün, ötmə, ötmüş.

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında:

Ötmek (I) ekmek (Zn.)

Ötmek(II) Ekinleşmek, evlenme isteği göstermek (Dz, Ay,Krş, Bor, Ng, Kn, Mğ.)

Ötmek(III) 1. konuşmak, sözünü ötmek(Tr.)

2.Alaycı bir dille konuşmak (Brd.)

---

⁹⁸ bkz.VGAS I 51, 135.

⁹⁹ E.V.Sevortyan *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.555.

3.Kavga etmək (Brs.)

SAKLAMAK

T.T. saklamak (-i)1.Elində bulundurmaq, tutmaq. *Okul kitablarını saklıyorum.*

2.Kaybolmaması için gizli bir yere koymak.

3.Görünmesine engel olmak, ortalıkta bulundurmamak.

4.Bozulmadan, doğal durumları ilə durmasını sağlamaq, muhafaza etmək. *Eti buzdolabında saklamak.*

5.(-den,-i) Gizli tutmaq, duyurmamaq. *Ondan bu haberi saklamışlar.*

6.(-i,-e) Birinə vermək için ayırmaq. *Bu kitabı size sakladım.*

7.mec. Korumak, esirgəmək. *Allah saklasın.*¹⁰⁰

Az.T. saxlamaq Bir şeyi əlində (ağzında, dişində) tutub düşməyə qoymamaq. *Açarı əlində saxlamaq.*

2.Hərəkətini kəsmək, dayandırmaq. *Aralarında ən yaşlı olan Rəşid atı saxladı.*
(H.Nəzərli) *Avtobusu dayanacaqda saxlamaq.*

3.Getməsinə iləri hərəkətinə mane olmaq, qabağını kəsmək, dayandırmaq. *Dürrə, polislərə çatmağa az qalmışdı ki, kimsə onu saxladı.* (S.Vəliyev)

4.Sahib olmaq, həvəskar olmaq, bəsləmək. (heyvan haqqında)

5.Yaşamaq üçün lazım olan vəsaitlə tə'min etmək, dolandırmaq *.Ev saxlamaq, uşaqlarını saxlamaq.*

6.Mühafizə etmək, qoruyub saxlamaq. *Ana gəlinlikdən bir örpək saxlayırdı.*

---

¹⁰⁰ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 1247.

(C.Cabbarlı)

7.Gizlətmək, heç kəsə göstərməmək. *Qiyətli şeyləri sandıqda saxlamaq, sənədləri seyfdə saxlamaq.* //Bir sözü sirri heç kəsə deməmək, yaymamaq, gizli saxlamaq. *Hərbi sirri möhkəm saxlamamışdır.*

8.Dayaq olmaq, yıxılmağa, uçmağa qoymamaq. *Balkonu dörd sütun saxlayır.*

9.Ehtiyat görmək, qoruyub saxlamaq. *Saxla samanı, gələr zamanı (Ata Sözü) Qışa buğda saxlamaq.*

10.Müəyyən məqsəd üçün özünə köməkçi, xidmətçi tutmaq. *Qulluqçu saxlamaq*

//Əvvəlki keyfiyyətini mühafizə etmək, qorumaq. *Gözəlliyini saxlamaq.*

12.Bir yerdə qalmağa durmağa məcbur etmək.

//Hər hansı bir vəziyyətdə qalmağa məcbur etmək. *Şəhəri mühasirədə saxlamaq. Şeyləri səliqəli saxlamaq.*

13.Sözünü işinin və.s-ni davam ettirməyə qoymamaq. *Yarımçıq kəsmək.Yığıncağı saxlamaq, Elə burda saxla.*

14.Bir sır isimlərə qoşularaq müxtəlif ifadələr düzəldilir.Ayaq saxlamaq. Dilini saxlamaq, başını saxlamaq, özünü saxlamaq.¹⁰¹

Yapı: N.F.سقلانی (Im,IIIc,s.317-7); *saklamak* (Tar.S, V c, s.3256); E.T.Y; D.L.T. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki gitmesine ileri hareket etmesine engel olmak, önünü kesmek, durdurmak, sahip olmak (hayvan) beslemek, geçindirmek (parayla aileyi), sözü işi ve s'ni devam ettirmeye izin vermemek, yarım kesmek anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Saklamak fiilinin kökü *sa*'dır.Kökteki *-k* eki sebep, şiddet

---

¹⁰¹ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1987, IV c, s. 35.

kazandıran bir ektir. *Sa*'nın kök anlamı 'düşünmek, hesaba katmak, itibari olmak' *Sak* fiili bütün Trk dillerinde kullanılan bir fiil olarak Türk kökenli bir fiil olduğunu isbat ediyor. Bu fiile *-la* eki getirilerek 'korumak' anlamıyla bütün Trük dillerinde kullanılıyor. A.M.Şerbak *sak* 'korumak' fiilini yeniden değerlendirerek bu fiilin tek çıkış kaynağının olmadığını birkaçını gösteriyor. Bu fiilin birinci çıkış kaynağı Sibiryadaki Türk dillerinden, diğeri Moğol kaynaklarından ortaya çıktığını gösteriyor.¹⁰²

Türevleri: **T.T.** saklama, saklambaç, saklanmak, saklanılma, saklanılmak, saklanış, saklanma, saklantı, saklatma, saklatmak, saklayış, saklı.

Az.T. saxlama, saxlanılma, saxlanılmaq, saxlanmaq, saxlanc, saxlatdırma, saxlatdırmaq, saxlatma, saxlatmaq.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: beklemek (Karaçay, Başhöyük, Kn.)

Sahlamak-sığır koyun gibi hayvanları kış süresince birisine para ya da hatır için baktırmak (Byt, Kr.)

SALMAK

T.T.salmak *-ar,(-i,-e)* 1.Bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek. *Derhal kapının zincirini salıvererek, kanadı arkasına kadar açtı.* (E.E.Talu)

2.İvedilikle yollamak, hemen göndermek. *Bununla beraber peşine adam salmak gerekir.*(A.Gündüz)

---

¹⁰² Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 2003, s. 157, 158.

3.Koymak,katmak. *Pilavın pirincini salmaq.*

4.Sürmek.

5.Uğratmaq. Başını derde salmaq.

6.Üzerine yürütmək.

7.Saldırmaq. *Aç kurt, yilana da salar, taşa da!-dedi.* (M.Ş.Esendal) 8.Sarkıtmək.

Soğutmaq için kuyuya su kabı salmaq.

9.(gemi) demir üzerinde dört yana dönmək.

10.(-i) *meç.* Bakmamək, ilgilenmemək, özen göstermemek.¹⁰³

Az.T. salmaq 1.Bir şeyi hündür yerdən aşağı atmaq, tullamaq, buraxmaq.

2.Əlindən buraxmaq. *Qabı salmaq, Qutunu salmaq. Boşqabı salıb sındırmaq.*

3.Özü bilmədən bir şeyi düşürüb itirmək. *Açarı bilmirəm, harada salmışam.*

4.Əsasını qoymaq, tə'sis etmək, qurmaq, düzəltmək. *Mə'dən salmaq, şəhər salmaq.*

5.Tikmək, qurmaq, qayıрмаq. *Yol salmaq. Çayların üstünə buz köprü saldı.*

Seyrəldi get-gedə gediş-gelişdə. (S.Vurğun.)

6.Keçirmək, taxmaq. *Əmniyyət açarı qapıya saldı.*(M.İbrahimov)

7.Örtmək. *Üstünə yorgan salmaq. Başına şal salmaq.*

8.Tez tələsik oturmaq, özünü yerləşdirmək. *Yoldaşlarım özlərini mənim yanıma saldılar.*(Mir Celal)

9.Yerinə oturtmaq, keçirmək, geydirmək. *Çıxığı salmaq.*

10.Yatağına qoymaq, yerləşdirmək, rahatlamaq.

11.Tez yollamaq, dərhal göndərmək. *Nəbi Əsədi öldürəndən sonra kəndlərə adam saldı ki, mən Əsədə olan borcu vermişəm.* (Qaçaq Nəbi)

---

¹⁰³ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 1251.

- 12.Döşmək, sərmək. *Evlərə palaz sərmək.*
- 13.Bir şeylə örtmək, aşağı endirmək.
- 14.Qoymaq.
- 15.Ağaç ve s.göyerti əkmək. *Bağ salmaq. Meşə salmaq.*
- 16.Yaymaq, yerləşdirmək.
- 17.Tökmək.*Xörəyə duz salmaq.Samovara kömür salmaq.*
- 18.İçeri buraxmaq, daxil etmək.
- 19.Tikmək, naxışlamaq. *Dəsmala gül salmaq. Divara naxış salmaq.*
- 20.məc.Yoluxdurmaq, yaymaq. *Xəstəlik salmaq.*
- 21.məc.Tutmaq, həbs etmək.
- 22.Devirmək, yıxmaq, taxtdan düşürmək.
- 23.Bir sıra isimlərə qoşularaq müxtəlif ifadə və mürəkkəb fe'llər əmələ gətirir: məhəbbətini salmaq, könlünü salmaq, ələ salmaq.¹⁰⁴

Ses bakımından fərqlilik görülməyən bu iki Türk dilində anlam bakımından şu dəyişikliklər göstərilə bilər:

Yapı: *salmaq* (Tar.S.V c, s.3277); K.B.*sal-* (I m, 5876); D.L.T.*سالى* (II c,24-5);N.F.*سالى* (Im,186-13); E.T.Y. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki bir şeyi yüksek yerden aşağı atmaq, bırakmaq, elinden düşürmək, kurmaq, yapmak, te'sis etmək, örtmək, takmaq, sermek (halı ve s.) anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: J.Kloson, M.Rasanen, G.Ramstedt takip ederek Türkçedeki *sal*'ın Moğolcadaki *salajıtyla* 'ezik, sarkık' bir genetik bağlantısı olduğunu farzediyorlar. Böyle

---

¹⁰⁴ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1987, IV c, s. 22, 23.

bir bağlantının mümkünlüğünü G.G. Dörfer'de yazıyor. A.M. Şerbak bu fiilin ilk kök anlamını koymak olarak gösteriyor.¹⁰⁵

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: 1.uğurlamak, yollamak. (Sm, Sv, Yz, Nğ.)

2.Hayvan yavrusunu düşürmek. (Şavşat, Ar.)

3.Köpek havlamak.(Kc.)

Azerbaycan Halk Ağzında:salmağ-sallanmaq. (Şamaxı)

SALLAMAK

T.T.sallamak (-i) 1.Düzenli bir biçimde ve hep aynı doğrultuda hareket ettirmek.
Beşik sallamak, mendil sallamak. Sen yine anahtarını çıkar, salla eğlendir. (H.E.Adıvar)

2.*mec.* Bir işi sürekli olarak başka bir zamana ertelemek, savsaklamak. *İşimi bir hafta salladılar, sonunda da biz karışmayız dediler.*

3.*arg.*Vurmak, tokat atmak. *Sokaktan geçen bir adam, bunları ayırdı, ikisine birer tokat salladı...*(M.Ş.Esendal)

Sallamamak. *arg.* önem vermemek.¹⁰⁶

Az.T. sallamaq 1.Bir şeyi üzü aşağı tutmaq, uzatmaq, sallaq vəziyyətdə saxlamaq,ucunu aşağı endirmə, asmaq. *Xalçanı balkondan sallamaq.Balkona ip sallamaq.*

2. Aşağı əymək, sallaq vəziyyət vermək. *Başını sallayır şamlar, qovaqlar; Dillənib bir nəğmə ötür budaqlar*(M.Rahim)

3.*məc.dan.* Qaşqabağını tökmək, üzünü turşutmaq, dinib-danışmamaq.

¹⁰⁵ Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 2003, s. 174.

¹⁰⁶ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 1251.

4.Bir sıra sözlərin yanına gətirilərək, müxtəlif ifadələr və mürəkkəb fe'llər düzəldilir: qaşqabağını sallamaq, qarın sallmaq, damağını sallamaq.¹⁰⁷

Yapı: E.T.Y.*salla* C 1 (I, s. 174) ; Tar.S; N.F; D.L.T; K.B. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki Bir şeyi aşağıya doğru tutmaq, uzatmaq, bir şeyin ucunu aşağı indirmək, asmaq, aşağı eğmək anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Sallamak* Türkçe bir fiildir. *Sal* 'bırakmaq, salmaq' eylemini doğuran kök) dan *sal-la-mak* (*sallamak*) Anlam genişlemesiyle bir nesneyi kendi kendine salınır duruma getirmək, salınmasını sağlamak. *Sallamak* eylemi, *sal* denən aracın suyun üzerinde akıntıya uyaraq gidiş gelişleriyle bağlantılıdır.¹⁰⁸

Türevleri: Az.T.sallağı, sallama, sallanış, sallanma, sallanmaq, sallatma, sallatmaq, sallaşma, sallaşmaq.

Ek Bilgi: Azərbaycan Halk Ağzında:sallamax-döşemek (Hamamlı)

TAPMAK

T.T.tapmaq -ar(-e)1.Tanrı olaraq tanımək, inanmaq, kulluk etmək.

Her kandaki gözün baka çalap hazırdu

Mutlaka Şol can ki tapmadı

Hakk'a assısı yok ziyandadır.(Y.E.Divanı)

2.*mec.* Tapma derecesinde sevmək, büyük bir sevgiyle bağlı olmak.¹⁰⁹

Az.T.tapmaq 1.Axtarış, aramaq nəticəsində meydana çıxarmaq, üzə çıxarmaq.

¹⁰⁷ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü1987, IV c, s.22.

¹⁰⁸ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004,s. 577.

¹⁰⁹ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s.1416.

Gəzib güclə bir qapı tapa bildim. (S.Rəhman)

//Eyni mə'nada adam haqqında. // İtirdiyi və ya bir yerdə unuttuğu şeyi təzədən əldə etmək, özünə qaytarmaq. İtirdiyi pulu tapmaq.

//İtkin düşmüş və ya yeri mə'lum olmayan adam haqqında. *Məzahiri tapıb, salamat olduğunu bildim. (B.Bayramov)*

//Əldə etmək, ələ keçirmək. //Xüsusi tədqiqat, araşdırma axtarış nəticəsində aşkara çıxarmaq, kəşf etmək. *Qazdan kauçuk almaq üsulunu tapmaq. //Hesaplayaraq, fikirləşərək, bir şeyin nəticəsini, cavabını müəyyən etmək, əldə etmək. Sözün kökünü tapmaq.*

2.Çox axtararaq axırda əldə etmək, tapıb almaq. *Ayağıma nəhayət ayaqqabı tapdım.*

3.məc. Görmək, hiss etmək. *Bibixanım ələ bir xüsusiyyət tapa bilmirdi ki, xoşuna gəlməsin. (B.Bayramov) //məc. Birini hər hansı bir vəziyyətdə halda görmək.*

4.Danışılan bir sözə və s'yə istehzal münasibət bildirir. *Deməyə söz tapmışan!*

5.Bir sıra isimlərdən sonra gələrək, mürəkkəb fe'l v müxtəlif ifadələr düzəldilir:

Fürsət tapmaq, macal tapmaq.¹¹⁰

Bu iki Türk dilində ses bakımından fərqlilik görülmediği halde, anlam bakımından şu fərqliliklər

görülebilir:

Yapı: *tap-* (Tar.S, V c, s. 3743); N.F. *تَبَامَى* (Im,361-11); D.L.T. *تَبَى* (IIc, 3-10); E.T.Y. *tap-* Su 9(I m, 156); K.B. *tapmak* (I m, 4000)

Anlam: Az.T' deki kaybettiği veya bir yerde unuttuğu şeyi yeniden elde etmək, kaybolmuş birisini bulmaq anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Tapmak* Türkçe bir fiildir. Fiilin kökü *tap*'tır. *Tap* 'dilek, istek, iş,

¹¹⁰ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1987, IV c, s.136.

yardım, çalışma bildiren kök'ten tap-mak ortaya çıkmıştır. Kök anlamı istemek, dilemek, ummak, inanç yolunda çalışmak, iş görmek; Anlam genişlemesiyle Kendini inanca adamak.¹¹¹

Türevleri: T.T.tapım, tapınmak, tapış, taptırmak, taptırtmak.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: 1.Bulmak (Ama, Tr, Iğ, Kr, Nğ, Kn, Ağ.)

2.Kapmak.(Şehli, Gr.)

3.Başa kakamak.(Ay, Mn, Kü, Mğ.)

4.Bir şeye tutkun olmak, düşkünlük göstermek.(Nğ.)

5.Yapı, köprü ve s. şeyler selden çökmek.(İçel)

Azerbaycan Halk Ağzında: Tap atmax (Kürdemir)

Tap getmek-küt getmek (Ucar)

Tap olmax Ağacdan düşüb zedelenmek, ezilmek.(meyve hakkında) (Oğuz)

TARTMAK

T.T.tartmak -ar, (-i)1.Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak.

2.Bir şeyi avuç içinde sallayarak ağırlığını kestirmeye çalışmak.

3.Dikkatle incelemek, değer biçmek. *Başını ellerinin içine alarak evvela kendini bir tartmak istedi.* (P.Safa)

4.Binek hayvanlarının dizginlerini çekip bırakarak sallamak.

5.*mec.* Bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, hesap etmek.¹¹²

¹¹¹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s. 641.

¹¹² *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 1421.

Az.T. dartmaq 1.Bir şeyi əli ilə və ya başqa şeylə tutub özünə tərəf və ya kənara çəkmək. *Həkim qolundan tutub dartdı.* (M.Cəlal)

2.Zorla çəkmək, özü ilə aparmağa çalışmaq. *Kərim xanı dartıb,dar koridora çıxardılar.*(M.İbrahimov)

3.Dartmaq, tarım çəkmək. *İpi dartmaq.*

4.Yuxarıya doğru çəkmək. *Lakin Mahru yenə də məğrur qaşlarını dartaraq dedi.*
(M.S.Ordubadi)

5.Nasos, və s.vasitəsilə çəkmək, dartıb çıxarmaq.

6.məc. Özünü sözü ilə lovğa vəziyyət almaq, özünü çəkmək.¹¹³ *Gəl oyna, özünü dartma, bir görsək.* (Z.X.əlil)

Her iki Türk dilində bu fiil yapıca ve anlamca fərqliliklər göstərir:

Yapı: *tartmak*, (*dartmak*) (Tar.S.II c, 1965); K.B. *tart*, *tarttı* (86, 5442); N.F.

تارتار (III c, 215-14); D.L.T. *تَرْتَمَاق* (III c, 426-6); E.T.Y. bulunmamaktadır.

Az T'de ön sesteki ünsüz yumuşaq söylenir: *dartmak*

Anlam: Az.T'deki bir şeyi eli veya başqa bir şeylə tutub kendine tərəf və ya kənara çəkmək, zorla çəkib götürməyə çalışmaq, halatla çəkib çıxarmaq anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: A.M.Şerbak *tart* 'sürüklemek, çəkmək, taşımak' olduğunu öne sürüyor. G.Ramsted Türkdəki *tart*'ı digər şəkilləriylə bir sıraya koyuyor. Klm. *tatya* 'çəkmək, taşımak, sürüklemek', *tata*, *tarta-tung*, *tana(tarna)*; G.Ramstedin fonetik baxımdan bu kəsirlərə olan yanaşmaları artıq bilimlə də göstərilmişdir.

G.Ramstedin bu yanaşmalarına M.Rasanen kendi buluşlarını katıyor: Fin.*tarttu-*

¹¹³ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1980, II c, s. 39.

‘tutmak, yakalamak, targa çekmek’. Daha sonra G.Ramsted bu yaklaşımlarına Korecedeki *talda, tada(tara:tan)* ‘tartmak, terazide tartmak’ ve Çuvaşcadaki *turt*-çekmeği eklemiştir.

Son sesi *(k)-(ğ)* olan alet anlamında isim olan *tartık, tartığ* –ki ekinden türeyen isim alet anlamında *tartkı* ‘terazi, tartı’ –ma ekiyle türeyen isim *tartma* ‘çekmeceli dolap’

Fiilden fiil türeten –(i)n ekinden türeyen –*dartın, tartın* (Y.Emre XIII y,XIV y.) *Tart* fiilinden türeyenlerin çoğu onun anlamına ve nasıl türediğine daha verimli bir delildir.¹¹⁴

Ek Bilgi:

Türkiye Halk Ağzında: 1.uyuklamak. (Ar.)

2.Çekmek, asılmak. (Mr, Çkl.)

Azerbaycan Halk Ağzında: dartmağ-üyütmek.(Lenkeran)

TARTIŞMAK

T.T.tartışmak (*nsz,-le*) 1.Bir konu üzerinde, birbirine ters olan görüş ve inaçları karşılıklı savunmak.

2.Ağız dalaşı yapmak, münakaşa etmek.*Bizimle bu kazadan sonra tartışıyorlar. sandım.*(Y.K.Karaosmanoğlu)

3.*sp.*(güreş) Karşı karşıya durum alıp elle birbirini yoklayarak zayıf yanlarını aramak.¹¹⁵

Az.T.dartışmaq (*qarş*) Bir birini əllə o yan bu yana dartmaq, çəkmək, dalaşmaq,

¹¹⁴ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1980, s. 156.

¹¹⁵ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I c, s. 1421.

göləşmək, çarpışmaq.¹¹⁶

Yapı: D.L.T. **تَرْتِشْمَاق** (IIc, 205-9); *tartışmak (tartaşmak)* (Tar.S, II c, s.1015); E.T.Y; K.B; N.F. bulunmamaktadır. Az.T’de fiilin ilk ünsüzü yumuşak söylenir: *dartışmaq*

Anlam: T.T’deki bir konu üzerinde, biribirine ters olan görüş ve inancları karşılıklı savunmak anlamı Az.T’de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: Tartışmak Türkçe bir fiildir. *Tartmak*’tan *tar-t-ı-ş-mak/tartışmak* (tartmada biribirine yardım etmek, germekte biribirine yardımcı olmak, sızlamak. *Kâş*.) karşılıklı olarak birbirini tartmak, birbirini ölçmek, dengelemek, yoklamak

Tar-t köküne getirilen *iş-mak* ekleriyle sözcük üretme Türk dilinin başka örneklerinde görülen yaygın bir olaydır. Türk Dil devriminden sonra Osmanlıca münakaşa karşılığı söylenen bu tartışmak sözcüğü yeni türetme sanılmış Asya Türkçesinin üstünlüğünü savunanlarca bile yerilmiştir. Oysa bu sözcük *tartışmak* *Kâş*’da bile örnekleriyle açıklanmıştır. Üstelik tartışmak anlam bakımından *münakaşa*’dan daha olumlu daha kapsamlıdır.¹¹⁷

Türevleri: T.T. tartışılma, tartışılmak, tartışma, tartışmacı, tartışmalı.

Az.T. dartışdırılma, dartışdırılmaq, dartışdırma, dartışdırmaq, dartışma.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: dartışmak-güreşe başlarken, güreşçiler birer defa birbirilerini kaldırarak kuvvetlerini tartmak. (Gaz.)

TİKSİNMEK

¹¹⁶ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1980, II c, s.39.

¹¹⁷ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s. 644.

T.T. tiksınmek (-den) Bir şeyi, bir kimseyi, bir düşünceyi ve.b. kötü iğrenc veya aşığılık bularak ondan uzak durma duygusuna kapılmak, nefret etmek, ikrah etmek.¹¹⁸
Sinekten tiksınmek,yalandan tiksınmek.İnsanların fena insanları ezen ve ondan tiksınen bir özelliğı var. (H.E.Adıvar).

Az.T. dıksınmæk 1.Sæksænæk //hövlnæk yuxudan ayılmak.

2. Hürkmæk, qorxmaq.

3. İyrænæk, çiyrinmæk. *Xörækdæn dıksınmæk*¹¹⁹

Yapı: titsınmek, ditsınmek (Tar.S, II c, s.1188); E.T.Y; D.L.T; K.B; N.F. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki Tedirgin bir şekilde uykudan uyanmak, ürkmek, korkmak anlamları T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Dıksınmek* fiilinin *dık* köküne *-e,-a(-i)*eki getirilerek ortaya çıktığı gerçeğe daha yakındır. Bütün Türk lehçelerinde kullanıldığı için bu fiilin Türk kökenli bir fiil olduğu anlaşılıyor. Bu fiil birçok Türk lehçelerinde ilk anlamını 'beklenmedik herhangi bir dış etkiden

korkup ürkmek' korumuş ve hala da kullanılmaktadır.¹²⁰

Türevleri: T.T.tıksındirici, tıksındirme, tıksındirmek, tiksınılme, tiksınılmek, tiksınış, tiksınme, tiksinti. **Az.T.**dıksındirmek, dıksınış, dıksınme.

Ek Bilgi:Türkiye HalkAğzında:ditsınmek, diysinmeyh. nefret etmek (Zile, Tok, Ky, Ng, İğ, Kr.)

Azerbaycan Halk Ağzında:diysincəm, diysincəm eləmæk-ıyrændirmæk. diysinmæk-

¹¹⁸ *Türkçe Sözlük*, 1988, II c, s.1476.

¹¹⁹ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1980, II c, s. 97.

¹²⁰ G.Bağırov, *Azerbaycan Dilinde Fe'llerin leksik-Semantik İnşafı*, Bakü 1971, s.134.

iyərnmək.(Basarkeçər, Borçalı, Gəncə, Qazax, Mingəçevir, Şuşa, Ucar)

UĞRAMAK

T.T. uğramak (-e)1.Yola devam etmək üzere, bir yerde, kısa bir süre kalmak. *Üç gün içinde yalnız üç vapur*

iskeleye uğradı.(S.F.Abasıyanık)

2.Bir yerin yanından, yakınından, içinden geçmek. *Oğlunun İstanbul'a uğramadan memleketen uzaklaşmasına memnun görünüyordu.*(H.E.Adıvar)

3.Fırlayarak çıkmak,dışarı çıkmak .

4.Kötü duruma konu olmak.

5.Yaklaşmak. *Erkek misafir geldiği zaman Despina'dan başka kimse salona uğramayacaktı .*(Ö.Seyfettin)

6.Karşılaşmak, maruz kalmak.

7.Cin peri çarpmak.¹²¹

Az.T. uğramaq 1.Rast gəlmək, üz-üzə gəlmək rastlaşmaq. *Mənsur xan,səhər,səhər nə gözəl şikara uğramışam*(C.Cabbarlı)

2.Düçar olmaq, məruz qalmaq.¹²² *Bəlaya uğramaq,fəlakətə uğramaq.*

Yapı: Kam.T. اوغرامق D.L.T; N.F; K.B; Es.T.Y; *uğramak* (Tar.S. IV c, s. 3903)

Anlam: Az T'deki rastlamak, yüz yüze gelmek anlamları T.T.'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Uğramak* fiilinin *Dede Korkuttaki* –*uğrı-* şekli (Rossi) Türkçedeki *u:ru uğur* sözünden meydana gelmiştir. *uğur-ı/-u* aynı zamanda fiilden isim türeten –*ı/-u*

¹²¹ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s. 1510.

¹²² *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1987, s. 221.

ekiyle **uğur** fiili türemiştir. Fakat gramer bakımından isbat edilmemiştir. Türk halk ağzında fiil kökü *oğur, uğur, oğar, oğa* ‘iyileştirmek, başarıyla sonlandırmak’ kullanılmaktadır. Bu fiili *oğur, oğ-ur* şeklinde de verebiliriz. *Uğur, oğur* Türkçede ve eski Özbekçede başarı kazanmak, yetişmek, başarılı olmak. *-a* ekinin yardımıyla fiilin eski türemiş şekli eski çağlarda *uğur oğur*’dan *oğur’a* (Malov)

Hangisiki *uğra* şekliyle *uğra* şekliyle eski yazılı anıtlarda bile bu şekliyle meşhurdur.¹²³

Türevleri: **Az. T.** uğrama, uğratma. **TT.** uğralamak, uğrak, uğrama, uğranma, uğranmak.

Ek Bilgi: Türkiye Halk Ağzında: Hastalığa tutulmak.(Nğ.)

ULAMAK

T.T. ulamak (*-i,-e*) Ekleme, katmak, bitiştirmek.

Evvela ağacı budamak gerek,

Aşığı sonradan ulamak gerek

Z.Gökalp, Kızıl Elma.¹²⁴

Az.T. ulamak (İt, qurd, bayguş, ve bə’zi heyvanların sürəkli çıxardığı inilti səsi)səsi çıxarmaq.*Dərələrdə ulardı,çaqqallar,zənn edərdin ki bir çocuk ağlar.*(A.Səhhət)

//Ulama sesine benzer ses çıxarmaq, vıyldamaq, uvuldamaq,.

2.dan.Səslə ağlamaq, zarıldamaq.*Bu uşaq nə üçün səhərdən belə ulayır?*¹²⁵

¹²³ E.V.Sevortyan, *Etimolojiçeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s. 564.

¹²⁴ *Örnekləriyle Türkçe Sözlük*, 2000, IV c, s. 2970.

Bu iki Türk Dili arasında ses bakımından aynı olan ulamak fiili anlamca şu farklılıkları gösterir:

Yapı: D.L.T.ألاماق (IIIc, 255-15); Kam.T.ألاماق ;K.B. ula (I m, 1264); *ulamak* (Tar.S, VI c, s.3939);E.T.Y; N.F. bulunmamaktadır.

Anlam: Az.T'deki bazı hayvanların çıkardığı inilti sesi,bağırma,ürümek anlamı T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: *Ula* fiilinin tarih boyunca aybı anlama gelen *uly* şeklinde olmuştur ki bu fiil *uly*'dan 'birleştirme' türemedir. Bunun sonucu olarak *ula* fiili 'bağlamak, birleştirmek' anlamına gelen *ul* kökünden türediği ortaya çıkıyor. *Ul* köküne fiil yapan –*a,-ı* ekleri getirilerek *ula-mak* fiili türemiştir.*Ula* fiilinin *ula* 'taban, dib' anlamına gelen kökten türediğini de öne sürenler vardır. Ama bu faktörlerle kanıtlanmamıştır.¹²⁶

Ek Bilgi:

Türkiye Hlk Ağzında: 1.Eriştirmek (Bo.)

2.Uzamak (Kü, Sv.)

3.Onarmak (Ar.)

4.Halı tellerini birbirine düğümsüz bağlamak (Nğ, Brs.)

5.Ululamak(Sv.)

6.Aşı yapmak (ağaç için) (İç.)

Azerbaycan Halk Ağzında: Ulamağ-birləşdirmək, calamak, əlavə etmək (Göyçay, İmişli)

Ulamah-çürümək (Kürdəmir, Tovuz)

---

¹²⁵ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1987, IV c, s.230.

¹²⁶ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s.587.

Bu qarpızların çohsu uluyufdu. (Tovuz)

ULAŞMAK

T.T.ulaşmak (-e)1.Varmak, gelmek.

2.Elde etmək, erişmek.

3.Yetişmek

4.Birbirine katılmak, dökülmək. *Nehirler denizlere ulaşıyor.*¹²⁷

AZ.T.**ulaşmaq**¹ (*qarş.*)Ağız-ağıza verib ulamaq, hamı birdən ulamaq.

ulaşmaq² Yetişmək, görüşmək, qovuşmaq.¹²⁸

Yapı: K.B.ulaş-(I m, 2996); D.L.T. الشدى (Ic,189-21); Kam.T.الاشمق; ulaşmak (Tar.S, VI c, s.3940);

Anlam: Az.T.'deki Ağız-ağıza verip ulumak anlamı T.T'de bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: UlaşmakTürk kökenli bir fiildir.Fiilin kökü **ul**(taban,dip,temel)den ul-eş-mek/ulaşmak¹²⁹ (yetişmek, kavuşmak, varmak, nişanlanmak)

Türevleri: T.T.ulaştırma, ulaştırmak, ulayıcı, ulaşıq, ulaşılmak, ulaşım, ulaşma.

Ek Bilgi:

Azərbaycan Halk Ağzında: ulaşmaq-qarışmaq, qoşulmaq (İmişli, Kürdemir, Mingəçevir)

Uşağı qoyma ulaşsın pıs adama (İmişli)

¹²⁷ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s.1513.

¹²⁸ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1987, IV c, s.231.

¹²⁹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2004, s.685.

Türkiye Halk Ağzında:

1.Nişanlanmak (Çkr, Gündül-Ank.)

2.Takılmak, şaka yapmak(Tavas, Dz.)

ÜZMEK

T.T. üzme *-er, (-i)*

1.Üzüntü vermek. *Onu biraz üzerim ama zekasına da bayılırım.*(S.F.Abasıyanık)

2.Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak. *Odunlar eşeğin sırtını üzüyordu.*¹³⁰ (R.H.Karay)

Az.T. üzme¹

1.Suyun üzündə və ya altında hərəkət etmək. //Suda batmadan hərəkət etməyi bacarmaq. *Mən üzə bilmirəm.*

//Xüsusi mexanizmlər vasitəsiylə müəyyən istiqamətdə suyun üzündə və ya altında hərəkət etmək. (gəmi,qayıq,və s.haqqında)

Qayıqlar, gemilər üzər yanaşı; Sallanan bayraqlar əks ədir suda (S.Vurğun)

//Gəmidə, qayıqda və s.də getmək

2.*məc.*Havada yavaş, yavaş, sərbəst surətdə hərəkət etmək, üzme. *Havada üzən yüngül şeylərin və havanın özünün ağırlığı vardır.*(H.Zərdabi)

//*məc.* Ay, günəş haqqında..Ay da göy dənizdə olan kimi axıb üzürdü.(S.Rəhimov)

Üzmə² 1.Dərmək, qoparmaq, qırmaq.

(Cohan)*Çəməndəki o güllərin ən gözəlin üzərəm.*(Ü.Hacıbəyov)

---

¹³⁰ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II c, s.1544.

2.Kəsib atmaq, kəsmək. *Mişar barmağını üzdü,Yaxşı ki,balta ayağını tamam üzməyib.*(Z.X.elil)

3.Ayıрмаq, qoparmaq. *Qızı qucaqlayıb ayaqlarını yerdən üzdü.*(M.İbrahimov)

4.Haqq-hesabını qurtarmaq, ödəyib qurtarmaq.

Üzmək³ Taqətdən salmaq, əldən salmaq, yormaq. *Tamaşanın dərdi Minayəni üzürdü.*(B.Bayramov)

2.Bir sıra isimlərə qoşularaq mürəkkəb fe'l ve müxtəlif ifadələr düzəldilir: Qəlbini üzmək, canını üzmək, əlini üzmək.¹³¹

Yapı: N.F. *أوزوب* (Im,III d, 281-5); D.L.T. *أزى* (Ic, 165-18); *üzmek* (Tar.S, VI c, s.4134); K.B. *üzdi* (I m, 5458); E.T.Y. *üzgali* T.13(I, 104);

Anlam: Az.T'de koparmak,toplamak,kesmek,ayırmaq anlamları T.T.'de istifadə edilir.Az.T'de bu fiil bugün korumakta ve kullanılmaktadır. T.T'de ise bu fiilin yaygın olarak genişlemiş anlamları kullanılmaktadır.T.T'de bu fiilin anlamı daralmıştır.

Köken Bilgisi: Lessing göre Türk dillerindeki –üz Moğol. *urı/urax* 'koparmak, sökmek, yırtmaq'dan ortaya çıkmıştır. G.Ramsted Altaycadaki şekillere dayanarak bu fiilin ortaya çıkabilecek şekillerini gösteriyor: Gold (Nanay.), *pur-tu* 'kırıntı' Kore. Pure 'parça,parça', Tunguzcadaki *hur-gu* 'kırmak, parçalamak'

G.Ramsted son çalışmalara göre Türk dillerindeki üz fiilinin ortaya çıkmış olabileceği bu filleri de ekliyor: Moğol. *Ürü* 'testere ile kesmek,yontmaq', Mançurcadaki *furuku* 'kaba,eğə', Kore. *phur* 'ezmek'¹³² Moğol. *Ürü* 'kesmek, ezmek',Orta.Moğol. *hürü*<*pürü* 'yontmaq'. Mançurcada *furu*<*pürü* 'dilimlere ayırmaq' Evengcede *hur* 'ezmek, ufalamak. Kore. *phul*

¹³¹ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1987, IV c, s.246.

¹³² bkz, Ramsted SKE²¹⁰(pure); Ramsted SKE (*phulda*) Ramsted KWb (*ürxe*).

M.Räsänen VGAS1 dayanarak *üz* fiilinin yapısını hür şeklinden gelme olduğunu gösteriyor.¹³³

Türevleri: A.T.üzme; T.T. üzme, üzülme, üzülme.

Ek Bilgi:

Azerbaycanm Halk Ağzında:

Üzmek-daşmaq (Salyan)

Türkiye Hlk Ağzında:

1.koparmak, ayırmak (Ama, Sm, Gr, Nğ, Kn, Mğ, Çkr.)

2.üzmek-yüzmek (Ezc.)

YAPMAK

T.T.yapmak *-ar, (-i)* 1.Ortaya koymak, meydana getirmek, oluşturmak, imal etmek, üretmek. *Tarih beşeriyetin mazisi boyunca insanların yaptıklarını anlatır.* (İ.Kafesoğlu, T.M.H.)

2.Olmasına yol açmak, bir şeye sebep olmak. *Kirli sular kolera yapar.*

3.Tamir etmek, onarmak

4.Etmek, eylemek, bir işle uğraşmak, bir fiil ve harekette bulunmak.

5.Salgılamak, çıkarmak.

6.Gerçek vasıflarını ortaya koymak

7.Bir dileği, bir isteği yerine getirmek.

---

¹³³ E.V.Sevortyan, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1974, s. 622.

- 8.Düzenlemek, tertip etmek, gerçekleştirmek. *Toplantı yapmak.*
  - 9.Bir duyguyu, bir arzuyu bir istek veya fikri, harekete dönüştürmek.
  - 10.Düzenli bir hale getirmek,hazırlamak. *Yol yapmak, yatak yapmak.*
  - 11.Zarara uğratmak, zarar vermek.
  - 12.Bir harekete başlamak veya bir şeyle uğraşmak.
  - 13.Tesirli olmak, etkilemek.
  - 14.Görmek, gerçekleştirmek.
  - 15.Evlenmelerini sağlamak üzere araya girmek. *Bu kızı sana yapalım mı?*
  - 16.Olmak, meydana gelmek.
  - 17.Edinmek, biriktirmek, sahir olmak. *Servet yapmak*
  - 18.Bir kimseyi herhangi bir konuda yetiştirmek, meslek sahibi, yapmak. *Doktor yapmak*
  - 19.Davranmak, hareket etmek. *Sigara içmekle iyi yapmıyorsun.*
  - 20.(İkinci şahıslara seslenirken) Bir kimsenin yaptığı bir iş veya hareketi engellemek için kullanılır.
  - 21.Şaşma bildirir. *Ali mühendis olmuş.*
Yapma!
  - 22.Askerlik yapmak, çocuk yapmak, ev yapmak, iyilik yapmak, savaş yapmak, yuva yapmak ve s.¹³⁴
- Az.T.yapmaq** Bişmək üçün təndirin divarına yapışdırmaq. *Qasım əminin övrəti Həlīmə xala çörək yapırdı.*
- 2.(köhn.)etmək *Zeynal şaşırdı, nə yapacağı təyindən aciz kimi idi.*(S.Hüseyn)

---

¹³⁴ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2000, IV c, s. 3136, 3137.

3.(*köhn.*)Tikmək, qayıрмаq, düzəltmək, qurmaq. *İki kamança, iki tar tapdılar, Bir çəmənün üstə məclis yapdılar.*(A.Səhhət)¹³⁵

Yapı: D.L.T. *يَبْدِي* (III c, 57-21); N.F. *يَبَان* (Im, IIIId, 28-12); *yapmak* (Tar.S, VI c,s.4300); K.B. *yapar* (I m, 3232); E.T.Y. *yapmış* Ir.41 (II, 80)

Anlam: Bugün Her iki Türkçede yapıca ayın olan yapmak fiili anlamca farklıdır. Eskiden Azərbaycan Türkçesinde etmək, yapmak anlamlarıyla kullanılışı bugün ortadan kalkmıştır.Azərbaycan Türkçesinde yapmak fiilinin anlamı daralmıştır. Bu Türkçede yalnız bir anlamda kullanılmaktadır.Yapmak fiilinin kök anlamı örtmek,kapamak olmuş,anlamı genişleyerek kurmak, yaratmak,düzenlemek. Bu iki Türk dilinin yazı dilinde örtmek, kapamak anlamı kullanılmamaktadır. Yalnız Azərbaycan Türkçesinin bir ağzında yapmak fiili kök anlamıyla kullanılmaktadır. yapmah-örtmek (Zakatala)

Köken Bilgisi: C.Klosona göre *yap* fiilinin ‘iş görmek, imal etmek, istihsal etmek anlamıyla *yap* örtmek, yapıştırmak’ anlamları bizde ayrıca bir sözlük maddesine ayrılması fikri uyandırıyor. Hangisiki artık A.Vamberi ve M.Räsänen *yap* ‘örtmek anlamıyla diğer *yap*’a ‘kurmak, iş görmek’ eşesli bir fiil olarak bakmaya başlamışlar. G.Ramsted,N.Poppe ve Murayami Türkçedeki *yapı* Altaycadaki paraleli olarak gösteriyorlar.G.Ramsted *yapı* Moğol.*daga*’ ile ‘ağırlık kaldıracak durumda olmak’ ancak *žaga-žaldu*>Kalmık. *Zaldu*. Ancak birinci fiil anlamından dolayı karşılaştırılmaya pek inandırıcı değil. İkinci ise dil kurallarına emin olarak dayanmıyor.¹³⁶

Türevleri: T.T.yapma, yapmacık, yapmacıklı, yapmacıksız.

Ek Bilgi:

¹³⁵ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1980, II c, s.494.

¹³⁶ Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moska 1989, s.126, 127.

Azerbaycan Halk Ağzında:

Yapmağ-hazırlamak, düzeltmek (Göyçay)

Yapmax-örtmek(Zaqatala)Yapmağa öyün üstüne qamış getireller.

Yapımax-Qorxutmaq (Qazax)

YORTMAK

T.T.yortmak -ar, (nsz) hlk. 1.Koşmak

2.Sürekli yol yürümek.

3.mec. İşsiz güçsüz gezmek.¹³⁷

Az.T. yortmaq 1.Yort *getmək, yerimək. Atlar tərpanib bir gədər yortdular.*(S.Rəhimov)

2.məc.Ümumiyyətlə yerimək, qaçmaq, boş-boş gəzmək. *O yenə əvvəlki kimi ora-bura yortan, ixtisasının adı olmayan və qardaşının əlinə baxan Nəsir idi.*(S.Hüseyn)

3.məc.(dan) Soxmaq, dürtmək.¹³⁸

Yapı: K.B.yortsa (I. m, III c, 2341); D.L.T.یُرتی (III c, 435-4); E.T.Y. *yortdım* I c, 4(I, 24); T.25(I, 108); *yortmak* (Tar.S. VI c, s.4672); Kam.T. یورت N.F.bulunmamaktadır.

Köken Bilgisi: L.Z.Budaqovun gösterdiğine göre *yort yor* ‘yol gitmek, seyahat etmek’ fiilinin ettirgen şeklidir. Fiilin kökü yordur.-t- ettirgen ekidir. Aynı etimoloji açıdan değerlendirerek aynı görüşleri¹³⁹ getiriyor.

Fiilin kökü *yor-(yort-)* çok fazla kaynaklarda rastlanmamaktadır. J.Closona göre

¹³⁷ *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s.2194.

¹³⁸ *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Bakü 1980, II c, s.558.

¹³⁹ GAY 177, Räs'de VEWT 207 a.

yort fiiline anlamca ve kökeni olarak *yort* fiili de gösterilebilir. Çok eski kaynaklardan alınan bilgilere göre *yortmak* fiilinin ilk anlamı ‘koşmaya mecbur etmek, yürümeye hareket etmeye mecbur etmek’ (bir kimseyi). Anlam olarak *yort* fiili Moğolcadaki *yorči* ‘atta gitmek’ fiiline¹⁴⁰ uygun olduğu gösteriliyor.¹⁴¹

Türevleri: Az.T.yortdurma, yortdurmaq, yortma.

YOZMAK

Az.T.yozmaq Özü istədiyi kimi mə'na vermək, izah etmək, Şərh etmək. //Hiss etmək, duymaq. *Kələntərli müsahibinin qəfildən tutulmasını söhbətdən xoşlanmasına yozdu.*(İ.Hüseynov)

//Yuxuda görülmüş, şeyə mə'na vermək, yuxunu tə'bir etmək.¹⁴²

T.T.'nin yazı dilinde bu fiil kullanılmamaktadır. Fakat Türkiye Halk Ağzında bu fiil şu anlamlarıyla ve şu şekilleriyle kullanılmaktadır:

Yozmak, yozukmak(1)

1. Bitki, hayvan zamanla soauzlaşmak, bozulmak (İsp, Dz, İz, Mn, Mğ.)

2.Kök salamayıp, gelişmemek (idsn ve.b.) (Dz, Ay, İz, Ada, Ant, Mğ.)

3.Aşı tutmamak(İz.)

4.Zayıflamak(Brd.)

Yozmak (2)1.İstediğinden caymak, bir şeyden soğumak (Dz, Ay, İz, Mn, Çkr, Nğ.)

2.Tavuk kuluçkaya yatmaktan caymak, yumurtlamaz olmak (İsp, Ay, İz, Kü, Krş, Tk.)

Yozmak (3) Silmek (yazı için) (Brt, Zn.)

¹⁴⁰ bkz. Kotv, 35,40, Ram.KWb. 476.

¹⁴¹ Rosiyskaya Akademiya Nauk, *Etimologičeski Slovar Türkskix Yazıkov*, Moskva 1989, s.226

¹⁴² *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakü 1980, II c, s. 551.

Yapı: K.B; E.T.Y; N.F. bulunmamaktadır.

Anlam: Azerbaycan yazı diliyle Türkiye Halk ağzında yozmak fiili şekil bakımından ortak kullanılsada bütün anlamları farklıdır. Bu Türkçelerde kök anlamdan da farklı kullanılmaktadır. Demek ki bu Türçelerdeki anlam çeşitlenmesi ağız ayrılıklarından kaynaklanmaktadır.

Köken Bilgisi: *Yozmak* Türkçe kökenli bir fiildir. *Yoz-* kök olarak ilkin *Kaş.Sözlük*'ünde *yozamak* 'kısraktan başka hayvan kısır kalmak', *yozmak* 'çok akmak' eylemlerinde görülür. Anadolu Türkçesinde ise XIV.yüzyıldan bu yana kullanılmaktadır. C.Clausona göre bu sözcüğün *yozar* biçimini veren bir açıklama getirip Türkçe olduğunu söylemektedir. A.V.L.O, Ş.S, gibi sözlüklerde Türkçe olduğu gösterilmektedir. Farsçada bu fiil *yuziden* 'aramak, araştırmak' *yuz* ise 'sıçrama' anlamındadır.

Bu fiil Tar.S. *yoz-* 'bayağı, aşağılık, yararsız, bozuk, sürülüp ekilmemiş yer, verimsiz' geçmekteir.¹⁴³

---

¹⁴³ *Derleme Sözlüğü*, XI c, s.4303.

SONUÇ

Aynı kökene dayanan bir dilin kolları arasında zamanla meydana gelen ses ve şekil farklılıkları ile anlam ayrılıklarının çok çeşitli sebepleri vardır. Bunların başlıca sebeplerini iletişimsizlik, coğrafi alanlara dağılma, başka dillerin ve kültürlerin etkisinde kalma olarak sayabiliriz. Bu sebeplere sosyal değişimleri de katabiliriz. Farklı coğrafyalarda yaşayan ve kendi içinde birtakım sosyal değişimlere uğrayan topluluklar birbirleri ile irtibatla değilse, aralarında anlayış, tutum ve çeşitli uygulamalar açısından da farklılıklar ortaya çıkar. Bağımsızlık da bu farklılığın doğmasında bir etkidir. Boyunduruk altında yaşayan her toplum hakimiyet kuran toplumun sosyal ve kültürel etkilerinden kurtulamaz. Dolayısıyla bunu da bir sebep olarak gösterebiliriz.

Yukarıda belirttiğimiz durumun örneklerini Türk Dili içinde izleyebiliyor ve bu durumun yansımalarını görebiliyoruz. Çin Halk Cumhuriyetinin doğudaki topraklarından başlayarak doğu ve batı istikametinde Makedonya içlerine kadar uzanan geniş bir alana yayılmış olan Türk dilinin kolları arasındaki farklılık bu yayılmanın sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Bir başka etken ise Oğuz, Türkmen, Kıpçak, Uygur gibi büyük lehçelerin birbirinden farklı olarak gösterdikleri tarihi gelişmeye dayalı ses ve şekil özellikleridir.

Türk grupları arasında yıllarca içiçe yaşayan Azerbaycan halkı ile Anadolu halkı arasındaki dil farklılığı asgari düzeydedir. Aynı özelliğin Irak Türkmenleri, Azerbaycan Türkleri ve Anadolu Türkleri arasında var olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ait oldukları dil grupları bakımından bir yakınlık bulunmakla birlikte aralarında gene de birtakım ses, şekil ve anlam ilgisi açısından farklılıklar vardır. Bu çeşitliliği tarihi gelişmeye bağlayabiliriz. Bunun yanısıra

yabancı diillerin özellikle söz hazinesi bakımından Türk dilini etkilemeleri birbirine yakın bu iki dil grubu arasındaki iletişimsizlikten kaynaklanan farklılığı derinleştirmiştir.

Bu iki dil grubu arasındaki ses, şekil, anlam bilgisine dayalı farklılıklar geniş bir araştırma konusudur. Bu bakımdan çalışmamızda bu farklılıklar fiiller çerçevesinde ele alınmış ve 100 fiil tespit edilerek bunlar her iki dil grubu içinde ses, şekil ve anlam bilgisi açısından gösterdiği farklılıklar değerlendirilmiştir. Bu çalışmada 100 fiilden ancak Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin hem yazı dilinde, hem ağızlarında ortak kullanılan anlam çeşitlenmesi gösteren fiiller ele alınmıştır. Bunların dışındaki fiiller ya her iki Türk dilinde ortak olarak hiç kullanılmamakta, ya da şekil ve anlam olarak aynı olduğu için bu çalışmada gösterilmemiştir. Bu yüzden bu çalışmada ancak konuya yönelik olan fiillerden ayrıntılı bahsedilmiştir.

Bugün Kazak, Kırgız, Özbek Türkçeleri ile Türkiye Türkçesi arasında konuşma olarak ve bazı dil özellikleri bakımından farklar daha çok görülse de, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi neredeyse tamamı anlaşılabilir bir iletişim kurabilir. Artan ilişkiler neticesinde her iki tarafta da bir kulak aşinalığı oluşmaktadır. Fakat bu yakınlığa rağmen Batı Türkçesinin bu iki kolu arasında bazı farklılıklar da vardır.

Yapılan karşılaştırmada varılan sonuçları maddeleyecek olursak bu 100 fiil içinde ses ve anlam bilgisi açısından görülen farklılıklar kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Ses Özellikleri Bakımından Farklılıklar

d/t değişimi T.T. *dikmek*-Az.T.*tikmek*

ğ/y değişimi:T.T.*değirmek*-Az.T.*deyinmek*

e/ö değişimi:T.T. *gevşemek*-Az.T.*gövşemek*

k/x(h) değişimi:T.T.*aktarmak*- Az.T.*axtarmak*

k/x değişimi:T.T. *saklamak*- Az.T.*saxlamak*

k/h değişimi:T.T. *okşamak*-Az .T.*oxşamak*

k/q değişimi: T.T.*kayıtmak*-Az.T.*qayıtmaq*

k/q değişimi:T.T.*kayırmak*- Az.T.*qayıрмаq*

k/q değişimi:T.T.*kaytarmak*-Az.T.*qaytarmaq*

k/q değişimi:T.T.*koşmak*-Az.T.*qoşmaq*

t/d değişimi:T.T.*bastırmak*-Az.T.*basdırmak*

t/d değişimi:T.T *gütmek*-Az.T.*güdmek*

t/d değişimi: T.T.*tartmak*-Az.T.*dartmak*

t/d değişimi:T.T.*tartışmak*- Az.T.*dartışmak*

Anlam Bakımından Farklılıklar

Bugün Türkiye Türkçesiyle ve Azerbaycan Türkçesinin hem yazı hem ağızlarında Şekil bakımından ortak kullanılan ancak anlamı değişmiş 36 fiil vardır.

Bu fiillerin dışında Türkiye Türkçesinin ancak halk ağzında kullanılan Azerbaycan Türkçesinin hem yazı dili ve ağızlarında ortak kullanılan fiil sayısı ise 8'dir.

Ortak Türk dilinde bir zamanlar aynı anlamda bulunan *okşamak* fiili hem Az.T'de hem T.T'de 'benzemek' anlamıyla kullanılmış, bugün T.T'nin yazı dilinde bu anlam kaybolmuştur.

Diğer bir fiil *yapmak* 'tır. Ortak Türk dilinde eskiden 'hazırlamak' anlamıyla geçen *yapmak* fiili Az.T'de kullanılmış fakat bugün bu anlam Az.T'de eskimiştir.

Bu çalışmada fiillerin anlamlarında görülen çeşitlenme fiillerin kök anlamıyla bağlantılıdır. Örneğin: *Azmak* fiilinin bugün T.T'de kök anlamı kullanılmakta, ama Az.T'de ise bu fiilin anlamının genişlediğini görmekteyiz. Az.T'de genişlemişlemiş

anlamları ‘yolunu kaybetmek kaybolmak’tır.

Bir başka fiil *aktarmak* ‘tır. Bugün Az.T’de bu fiilin kök anlamı ‘aramak’tır. T.T’de ise bu fiilin kök anlamının dışındaki bir anlamı ‘bir yerden veya bir kaptan başka bir kaba geçirmek, devretmek’dir.

Danışmak fiili bugün T.T’de kök anlamını ‘bir kimseden bilgi almak’ kullanmakta, Az.T’de ise bu fiilin kök anlamından kaymış, genişlemiş şekli ‘konuşmak, söylemek’ kullanılmaktadır.

Her iki Türkçede farklı anlam ifade eden bir başka fiil *gevşemek*’dir. Az.T’de bu fiilin kök anlamı ‘çiğnemek’dir. T.T’de ise kök anlamın dışındaki sonradan ortaya çıkan ‘sertlik ve gerginliği bozulmak, çözülmek, yumuşamak’tır

Tapmak fiilinin bugün T.T’de kök anlamı ‘istemek, inanç yolunda çalışmak’tır. Az.T’de ise bu anlam bulunmamaktadır. Az. T’de *tapmak* Eski Türkçede (D.L.T, K.B.) olduğu gibi ‘kaybolanı bulmak’ anlamındadır.

Bu çalışmada varılan bir başka sonuc genel olarak temel (esas) anlamların her iki Türkçede ortak olduğudur.

Bir yüzyıla yakın birbirinden uzak düşmüş Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasında iletişimsizlik, sosyal ve kültürel etkilenmeler dolayısıyla dilde birtakım farklılıklar gelişmiştir. Bugün Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri kurulan kültürel, iktisadi ve sosyal ilişkiler sonucunda gün geçtikçe birbirine daha çok yaklaşmaktadırlar.

Umarız ki, dildeki bu farklılaşma bir gün dilin lehine gelişir. Dildeki olumlu farklılaşmalar her iki dilde de yer bulur.

100 fiil üzerinde yapılan bu çalışmada tespit edilen anlam çeşitliliği, anlam zenginliği olarak değerlendirilmeli ve her iki dil grubu bu çeşitlenmeden yararlanmalıdır.

TEZİN ÖZETİ

Bir yüzyıla yakın biribirinden uzak düşmüş, Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasında iletişimsizlik sosyal ve kültürel etkilenmeden dolayı, dilde birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Aynı kökene dayanan bir dilin kolları arasında zamanla meydana gelen ses, şekil farklılıkları ile anlam ayrılıkları bir araştırma konusudur. Bir fiilin Türkiye Türkçesindeki anlam çeşitliliğini Azerbaycan Türkçesinde göremememiz veya Azerbaycan Türkçesindeki anlam çeşitliliğine Türkiye Türkçesinde rastlamayışımız bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan tarihi dönemlere bağlı kalarak anlamda çeşitlilik ortaya çıkarken, başka yandan tercüme yoluyla bazan da anlam anlam genişlemesiyle iki lehçe arasında farklılıklar görülmüştür. Bu bakımdan çalışmamız da bu farklılıklar çerçevesinde ele alınmış ve 100 fiil tespit edilerek, her iki dil grubu içinde bu 100 fiil arasında ses, şekil anlam bakımından farklılık gösterenlere ağırlık verilmiştir.

Bu çalışmayı hazırlarken kök, yapı bakımından Türkçe olan fiilleri seçtim. Aralarında Moğolca olanlar da vardır. Bu çalışmada sözlüklerden ve çeşitli metinlerden seçtiğim fiilleri ayrı ayrı fişledim, anlamlarını tespit ettim. Aynı fiilin iki lehçeye ait olan anlamlarını ve örneklerini yan yana getirerek aradaki anlam farklarını çıkardım.

Bunların yapısını, kökenini, ağızlardaki kullanımını, anlamlarını karşılaştırdım.

Ağızlara kadar inmemin bir amacı vardı. O da her iki lehçe arasında ağızlarda kalan ortaklığı tespit etmektir.

Bu karşılaştırma sonucu görüldüğü gibi, hem Türkiye Türkçesinin hem Azerbaycan

Türkçesinin yazı dili ve ağızlarında ortak kullanılan fakat farklı anlam ifade eden 36 fiil vardır. Bu fiillerin dışındaki 8 fiil Azerbaycan Türkçesinin hem yazı dili, hem ağızlarında Türkiye Türkçesinin ise yalnız ağızlarında ortak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada varılan başka bir sonuç genel olarak temel anlamların her iki Türkçede ortak olduğudur.

Ancak bu iki dil arasında anlamlardaki farklılaşmanın iletişimsizlikten ileri gelmesinin tarihi süreçle de ilgisi vardır. Bir başka sebep de bu Türkçelerin başka dillerin etkisi altında kalması olup başkalaşma coğrafi konumdan da kaynaklanmaktadır.

Tezimin ortak yazı dili, aynı kaynağa dayanan Türk Dillerinin birbirine yaklaştırılması gibi çalışmalara katkısının olacağını umuyorum.

ABSTRACT

The miscommunication between the Turks of Turkey and Turks of Azerbaijan who were stay away from one another, together with the social and cultural influence of the third cultures caused to some differences in language.

The vocal, formal and meaning differences which have occurred as time passes between two different branches of a language which is common in origin is a subject of research. Not to see the meaning variety of a verb in Turkey Turkish in Azerbaijan Turkish or not to encounter the meaning variety of the Azerbaijan Turkish in Turkey Turkish is a problem which is frequently seen. On the one hand meaning variety occurs connected to the historical periods and on the other hand there may be seen differences between the two dialects as a consequence of translation and sometimes meaning extension. In this respect, our study is considered in the frame of these differences and 100 verb is detected and it is focused on the ones which shows difference in vocal, formal and meaning.

While I was studying, I selected the verbs which are Turkish in respect of root and structure. But there are Mongolian verbs among these. In this study I have prepared an index card and determined the meanings of the verbs that I have selected from the dictionaries and various texts. And I have compared the different meanings and samples of the same verb in both dialects and revealed the meaning differences.

And I also have compared the structure, origin, usage and meaning of these verbs in both dialects.

I have an aim while I was reducing the study to the oral usage. My aim was to determine oral the clan commonness between the two dialects.

As a consequence of this comparison, it has come to light that there 36 different verbs which are used both in Turkey Turkish and Azerbaijan Turkish literary and colloquial language but express different meanings. The other 8 verbs are used in both literary and colloquial Azerbaijan Turkish but are used only in colloquial Turkey Turkish commonly.

Another consequence which has been made by this study is that the essential meanings are generally same in both dialects of Turkish.

However that the reason of the meaning differentiation between these dialects caused by the miscommunication has a relation with the historical process. And the influence of the third languages on these Turkish dialects because of the geographical location is an other reason.

I hope this thesis will add information to the common Turkish language studies.

KAYNAKLAR

- Aksan Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Yayınları , Ankara 1971, s.199.
- Arat, Reşit, Rahmeti, *Kudatgu Bilig III*, Edebiyat Fakültesi Yayınları , İstanbul 1979.
- Ata Aysu, *Nehcü-l Feradis*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, III dizin-sözlük.
- Ata Aysu, *Nehcü-l Feradis*, II Tıpkıbasım, I m, Ankara 1995.
- Atalay Besim, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini*, Alaeddin Kıral Yayınları , Ankara 1943.
- Atalay Besim, *Divanü Lügat-it-Türk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I c.
- Atalay Besim, *Divanü-Lügat-it-Türk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II c, Ankara 1985.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü 1964, I c.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Elm Neşriyatı, Bakü 1980, II c.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Elm Neşriyatı, Bakü 1983, III c.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Eli Neşriyatı, Bakü 1987, IV c.
- Bağirov, G, *Azerbaycan Dilinde Fiillerin Leksik-Semantik İnşafı*, Bakü 1971, s.66
- E.V. Sevortyan, *Etimologiçeski Slovar Türkskix Yazıkov (V,G,D)*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1980.
- E.V. Sevortyan, *Etimologiçeski Slovar Türkskix Yazıkov, (B)*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1978.
- E.V. Sevortyan, *Etimologiçeski Slovar Türkskix Yazıkov (ünlüler)*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1974.

Etimolojiçeski Slovar Türkskix Yazıkov (K,K), Rosiyskaya Akademiya Nauk, Moskva 1997.

Etimolojiçeski Slovar Türkskix Yazıkov (L,M,N,S), Rosiyskaya Akademiya Nauk, Moskva 2003.

Etimolojiçeski Slovar Türkskix Yazıkov (J,Y), Rosiyskaya Akademiya Nauk, Moskva 1989.

Gürsoy, Naskali, Emine, *Türk Dünyası ve Ortak Dil*, Yeni Türkiye 15, Mayıs Haziran, 1997.

İlker, Ayşe, *Batı Grubu Türk Yazı Diillerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dillerinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Orkun Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Yüksek Öğretim Kurumu Matbaası Yayınları, Ankara 1994.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları , İstanbul 2000, I c.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.

Tarama Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III c, Ankara 1967.

Tarama Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV c, Ankara 1969.

Tarama Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V c, Ankara 1971.

Tarama Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları , VI c, Ankara 1972.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, I c, Ankara 1988.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, II c, Ankara 1988.

Türkiyede Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Yayınları , IIIc, 1993.

Türkiyede Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Yayınları, IV c,
Ankara 1993.

Türkiyede Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Yayınları , VI c,
Ankara 1993.

Türkiyede Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Yayınları, VIII c,
Ankara 1993.

Türkiyede Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Yayınları, X c,
Ankara 1993.

Türkiyede Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Yayınları , XI c,
Ankara 1993.